

SZELESTEI N. LÁSZLÓ: WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) ÉS MUNKÁSSÁGA

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével.

A Succinctaig vezető út néhány állomásáról¹

Tanulóévek

1723. augusztus 23-án született Veszprémben, Csanádi István és Bíró Zsuzsanna fiaként. 1732-től Pápán, 1739-től Sopronban tanult. 1741 nyarán írta be nevét a debreceni kollégium anyakönyvébe. 1743 elejétől októberéig azonban Besztercebányán időzött. Debrecenben, ahol egy évtizedig a kollégium diákja volt, tanárai között találjuk Maróthi Györgyöt, Hatvani Istvánt, Szilágyi Sámuel. A diákok közt előbb praeceptor oratoriae, aztán bibliothecarius (1747–1751), majd 1751 közepétől senior.

Két kéziratával rendelkezünk ebből az időből. 1748-ban készítette el Szilágyi Tönkö Márton életrajzát, amely történeti érdeklődésének korai bizonyítéka. Az életrajz összeállításánál nemcsak írott forrásokat használt fel, hanem Szilágyi Tönkö Márton János nevű fiától (aki atyjához hasonlóan Debrecenben volt professzor) kapott személyes információkat is.²

1749-ben franciából magyarra fordította Daniel Superville katekizmusát.³ A fordítást később önéletrajzában is megemlíti. Ez a tény, továbbá a sajátkezű, szépen letisztázott kézirat valószínűsíti, hogy e művet már kiadásra szánta.

1752 tavaszán „in subsidiis itineris academici” 60 forintot kapott az iskolai tanácstól, 72-t a seniori pénztárból. Nyugati „bujdosása” előtt három hónapot Bécsben töltött. Ekkor és itt két műve jelent meg. A magyarországi keresztyén királyoknak históriája című verses munka, valamint a Mária Terézia nevére írt hat anagrammja⁴ alapján Weszprémi a bécsi udvar feltétel nélküli híve.⁵ Naplójából kiderül, hogy van Swieten tanácsai is szerepet játszhattak tanulmányútjának összeállításában.⁶

¹ Forrás: Szelestei N. László: 18. századi tudós-világ II. Weszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve. In: Az OSZK Évkönyve 1979. Bp., 1981. pp. 524–562.

² A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található kézirat jelzete: F 300 (22). Nem Weszprémi kézírása, de a végén található névkiegészítés (S. V. = Steph. Veszprémi) valószínűleg saját kezű. A kéziratról szövegközléssel együtt lásd: Tóth Béla: Weszprémi István első életrajzi munkája. Szilágyi (Sylvanus) Tönkö Márton élete. = A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IV. Debrecen, 1977. pp. 161–169.

³ Saját kezű kézírata az OSZK-ban, Quart. Hung. 329.

⁴ Programma. Maria Theresia. Sex anagrammata deorum elucidationes. Viennae, 1752.

⁵ 1740-ben, még soproni diák korában Károly császár halálára írt verset, mely Vergilius IV. eclogájára rájátszva már a későbbi József császárt is éltette. A vers kiadása: Pannoniae Luctus. Pozsony, 1799. pp. 56–57.

⁶ Weszprémi naplójáról:

Zürichben Gesnert hallgatta. 1753-ban az utrechti egyetemre iratkozott be. Ebben az évben tiltotta meg Mária Terézia Debrecen városának, hogy az a kollégiumot támogassa, mire az Svájc, Hollandia és Anglia segítségét kérte. Az angliai segélygyűjtő-akciót Weszprémi kezdte meg, kétszer is áthajózván Angliába.⁷ Oxfordban és Cambridge-ben tanulmányai mellett átböngészte az ottani egyetemek nyilvános- és a kollégiumok magánkönyvtárait. Londonban másfél évig tartózkodott. William Smellie vezetésével szülészetet tanult. A himlőoltó kórházakban a járványok elleni védekezést tanulmányozta. 1754-ben Jacob Burges himlőoltásról szóló művét latinra fordította angolból,⁸ 1755-ben pedig megjelent a 'Tentamen de inoculanda peste' című műve,⁹ amely Európa-szerte híressé tette nevét. Már ebben a munkájában felmerül, hogy Magyarországon mennyire fontos volna a védőoltás. A sok betelepülő miatt ugyanis nagyon gyakoriak a ragályos betegségek.

Ugyancsak 1755-ből származik nyomtatásra előkészített, de ki nem adott latin nyelvű műve a Holberg-i módszerrel sikeresen meggyógyított részeges asszonyról.¹⁰

Közben kíváncsian ismerkedett az új áramlatokkal, sőt magyarra fordította William Kenricknek „Ontologus” álnéven a lélek halandóságáról megjelentetett művét,¹¹ a fordítást azonban később, 1767-ben, elégette.

1756-ban, Utrechtbe való visszatérésekor megszerezte az orvosdoktori címet.¹² 1757 elején tért haza Magyarországra.

Orvosi működése és a bécsi udvarral való kapcsolata 1770 előtt

Hazatérése után Pozsonyban a helytartótanács egészségügyi tanácsosa, Perbegg József Károly előtt szakmai vizsgát tett, amely Mária Terézia még friss rendelete értelmében feltétele volt annak, hogy városi vagy vármegyei orvos lehessen. 1757-ben Debrecen város meg is választotta orvosának. Mária Terézia engedélyezésében az alábbiakat is olvashatjuk:

„...cselekedetei és viselt dolgai titokban megfigyelendők, orvosi gyakorlatában pedig a fennálló rend szigorú betartására utasíttassék”.¹³

A megjegyzés oka valószínű az, hogy az udvar is tudomást szerzett arról, hogy a protestáns ifjú angliai tartózkodása során materialista nézeteket ismert meg. E feltevést erősíti az, hogy

---

Lofthouse, David: The road to life. = Philosophical Transactions (Oxford), 1953. pp. 648–681.

Sükösd Mihály: Weszprémi István naplója. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. pp. 322–324.

Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István. (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből). Bp., 1958. (Irodalomtörténeti füzetek 16.) pp. 22–35. A továbbiakban: Sükösd.

⁷ V. ö.: Révész Imre: Sinai Miklós élete és kora. Bp., 1959. p. 47. és p. 56. 7. sz. jegyzet.

⁸ Succincta... I. pp. 202–207. Opera inedita, 1. sz. (Weszprémi önéletrajza egyes kiadásokban nem szerepel!)

⁹ London, 1755.

¹⁰ Sajátkezű kézirata a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, Q 292(6). A latin nyelvű mű magyarra fordítását lásd: Vida Tivadar: A fiatal Weszprémi István adaléka az alkoholizmus gyógyításának történetéhez. = Orvostörténeti Közlemények 81 (1977) pp. 111–122.

¹¹ Succincta... I. Weszprémi önéletrajzában. Opera inedita, 4. sz. Sükösd monográfiájában (p. 33.) és nyomában Kótay is – Kótay Pál: Weszprémi István (1723–1799). In: Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. 1. köt. Bp., 1960. p. XXIV. – a művet önkényesen Weszprémi önálló filozófiai művének tulajdonította. Módos László 'Weszprémi és a The grand Question' címmel a Theologiai Szemlében írt recenziójában (1960. pp. 117–119.) felhívta a figyelmet Sükösd felületes elírására, s megemlíti azt is, hogy Weszprémi a mű eredeti, angol változatát nemcsak hogy megőrizte, hanem 1775-ben kölcsönözte is. Kenrick e művet a rá való felelettel együtt adta ki 1751-ben, s a canterbury-i érseknek ajánlotta. Sükösd monográfiáját alapos bírálatban részesítette Tarnai Andor is (Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. pp. 547–549.).

¹² Orvosavató értekezése: Disputatio inauguralis medica sistens observationes medi corporis humani VI. kötetébe (Lausanne, 1768)

¹³ Országos Levéltár. Acta sanit. negot. mand. reg. 1757. márc. 4. – Idézi: Sükösd id. művében p. 35.

később, önmagát is tisztázandó, fontosnak tartotta nyilvánosan elégetni a „vallástalan és pokol tüzére méltó fordítást”, s e könyvégetést közzé is tette önéletrajzában.

1760-ban Kolozsvárott jelent meg 'A kised gyermekeknek nevelésekről való oktatás'. E műve jól beleilleszkedik kortársainak hasonló típusú, felvilágosító művei közé. „A házi cselédes gazdáknak javokra és hasznokra” megjelentetett ismeretterjesztő művek elszaporodását ösztönözte a központi hatalom politikája is. Már III. Károly uralkodása alatt megkezdődött a bécsi udvar ún. „népjóléti” programja, amelynek során orvosi és gyógyszerügyi hálózat épült ki az országban. Különösen 1740 körül jelent meg sok munka magyarul, a pestis ellen.¹⁴

Weszprémi műve tudatos felvilágosító munka. Mikor van Swieten annak Bécsbe küldött kéziratát 1759-ben elolvasta (bár magyarul csak keveset tudott), az alábbiakat írta Weszpréminek:

„E kis műnek olyan nagy a haszna, hogy megérdemli a közzétételt. Igaz, könnyebben csavarod ki Hercules kezéből a buzogányt, mint az asszonyoktól előítéleteiket. Mindamellett remélhető, hogy legalább az okosabbak meghátrálnak, és a családapák megtanulják, hogyan kell tekintélyükkel védelmükbe venni azt, ami hasznos.”

1760 elején megengedte van Swieten, hogy a fent idézett levelét Weszprémi kötete elé nyomtattassa.

„Minden iskolai ígéret és tekervényes okoskodásokat félre tettem, világosan kívántam szólni azért, hogy innen mindenek épületet vehessenek egyaránt.”

A műnek az udvari népjóléti politika irányába esése kétségtelen. Még fokozottabban megállapítható ez a fenti oktatáshoz csatolt 'Az egészségnek fenntartása és a hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges regulák' című részen. Hogy e fejezetet helyesen értékelhessük, szükségesnek látszik néhány szót szólni annak műfajáról. A regula-műfaj e formája a század első felében teljesen meghódította a közönséget. Kalendáriumaink asztrológiai jelentéseiben vagy toldalékjaiban évente több tízezres példányban kerültek kétes tanácsok a nép közé. Ám szerepük káros voltát az udvar a század második felében már nem tűrte tovább. Mária Terézia 1756-ban kiadott rendelete értelmében meghagyandó a könyvnyomdászoknak, hogy a kiadandó naptárakba erkölcsromboló történeteket, továbbá az érvágásra, orvosságvételre, haj- és körömvágásra, szerencsés és szerencsétlen napokra vonatkozó haszontalan és alaptalan megjegyzéseket és figyelmeztetéseket a naptárakba nem iktathatnak be.¹⁵ Hogy mennyire hiányolhatták az olvasók e regulákat, bizonyítja, hogy pl. a győri Streibig-nyomda még egy évtized múlva is magyarázkodik kihagyásuk miatt.¹⁶

Weszprémi regulái ezt az űrt próbálták betölteni. Azt hisszük, nem alaptalan a feltevésünk, hogy a központi intézkedésnek közvetlen szerepe lehetett megírásukban. Naptárakba való bekerülésükről, vagy ponyván való árusításukról azonban nincs tudomásunk.

Orvosi teendőinek ellátása mellett kifejtett tudományos tevékenysége is egybeesett az udvar egészségügyi politikájával. A bécsi felvilágosult abszolutizmus központi figurája, van Swieten, a reformok tervezője és végrehajtója, Mária Terézia tanácsadója 1763-ban azt ajánlotta neki, hogy fordítsa magyarra Heinrich Crantz Bábakönyvét.

„Néhány éve magam beszéltem rá Crantz urat, aki a szülészetet tanította, hogy írjon róla [ti. a szülészetről] rövid értekezést, mely ugyan nagyságát tekintve kicsi, de tele hasznos

¹⁴ E felvilágosító, magyar nyelvű művek különösen az 1730-as évek végétől szaporodtak el. Perliczi János Dániel, Madai Dávid Sámuel, Gömöri Dávid, Miskolczi Ferenc, Buzinkai György, Neuhold János Jakab nevét említhetjük példaként a Succincta... I. kötetéből.

¹⁵ A rendelet 1756. jan. 22-én kelt. V. ö. Schermann Egyed: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon. Bp., 1928. p. 33. (A század elején még Köleséri Sámuel regulái a színvonalas orvosi ismeretterjesztés szép példája a kolozsvári kalendáriumokban. V. ö. Succincta... II. pp. 28–32.)

¹⁶ Streibig magyar és német nyelvű kalendáriumaiiban a címlap verzióján közli, hogy Mária Terézia rendeletének „alá vetvén magamat... e részeket elhagytam”.

tanácsokkal, és elsősorban a szülésznők oktatására alkalmas. Nagy hasznot hajtana, ha ezt a német könyvecskét lefordítanák a ti nyelvetekre.”

1766-ban Debrecenben jelentette meg Wespzprémi a fordítást, amely az első magyar nyelvű bábakönyv. Műve előtt közölte van Swieten fentebb idézett levelét, sőt Crantznak hozzá intézett levelét is, mely szintén 1763-ban kelt. „...primus eris in Hungaria, qui facem praetendat, ut primus fui in Austria”. Az átdolgozáshoz is hozzájárult e levélben Crantz, s már előre megmondja, hogy a császárnőnek is kedvére lesz a fordítás.¹⁷

A Bábakönyv egy-egy példányát van Swieten a szerző nevében átadta a császárnak és a császárnőnek is. Mária Terézia gyémántokkal díszített aranyéremmel ajándékozta meg Wespzprémit, amely

„...tanúsítja, hogy nagyon tetszett nekik mind a kisdedeknek nevelésekről írt könyvecskéd, mind pedig annak a hasznos könyvnek honi nyelvre történt fordítása” [ti. a Bábakönyv] – írja van Swieten.

Két év múlva, 1768-ban Edward Wood népszerű hittankönyve ’Gazdaember könyvecskéje’ címmel jelent meg Wespzprémi fordításában.¹⁸ E mű hangneme a 18. században nagy példányszámban megjelentetett pietista kiadványokéval rokon. A fordítás indítékait nem ismerjük. Ebben az időben égette el Angliában keletkezett, materialista tanokat tartalmazó fordítását. Véleményünk szerint ekkorra már megszűnt e tanok újdonsága, szerzőnk Isten-hitéhez, vallásosságához semmi kétség nem férhet. Ezt támasztják alá a magánéletében végbement változásokkal kapcsolatos kéziratok.

1761-ben vette feleségül Kapros Évát, akivel öt esztendő és két hónapot élt együtt, s akitől három gyermeke született. Az elsőszülött Zsuzsanna két hetet élt. 1765-ben, felesége halálakor Imre nevű fia négy hónapos, István pedig a harmadik esztendőben van.¹⁹ 1766 júliusában újra megnősült, e házasságából származó Ilona és Pál nevű gyermekei is korán elhunytak. 1770-ben meghalt az első házasságából született István. Három – második házasságából született – lány érte meg a felnőtt kort. Egy könyvtárából származó kötet végére saját kezűleg írta be az alább közölt három epitáfiumot.²⁰

¹⁷ Nem arról van tehát itt szó, hogy van Swieten és H. Crantz előszót írtak Wespzprémi fordításához, miként azt a szakirodalom állítja (Sükösd id. műve p. 41. és Kótay 87. jegyzetben id. tanulmánya p. XXIX.)

¹⁸ Szeben, 1768.

¹⁹ A Kapros Éva halálára, 1765. Szent Mihály havának 23. napján írt Szomorú halotti versek pontos helyzetképet ad házasságuk történetéről.

²⁰ Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q 1485. A kötet végén.

Epitaphium

Itt tette-le, mint föld’ Porát,
Gyenge Testének sátorát
Kisdéd Wespzprémi Susánna.

Napja kinek virradtára
Alig indult, már nyugtára
Borult: gyászt hagyott utána.

Mint a’ Kertbeli szép virág,
Mellyet a’ féreg ha meg-rág,
Semmivé lesz, ez is megholt.

A’ Halálnak mérges keze,
Miképpen hozzá férkeze,
Noha virágnál kedvesb volt.

Boldog Asszony havának 26. napján 1762.

Egyéb orvosi értekezéseinek tárgyalását e helyen mellőzzük, ő maga a 'Succincta' IV. kötetében hármát említ meg közülük.²¹ Tudomásunk szerint e műveket nem értékelték még a szakemberek sem.

1770. május 18-án József császár Debrecenben fogadta Wespriemi Istvánt, aki a találkozón lezajlott beszélgetést megörökítette, sőt elküldte Baldingernek, aki nyomtatásban is kiadta.²² A beszélgetés hangneme híven tükrözi Wespriemi felfogását. A császár

---

Wespriemi Ilona Epitaphiuma

Be-köszönték ez Világra!
Nem tetszik ez: jobb országra
Hív Jézusom, hozzá megyek.

Elég Világ, hogy láttalak,
Öt hónapig próbáltalak,
Jajt 's bajt adtál, 's úgy fizettél.

Vale, Világ! haza megyek.
Öröm van ott, jobb ott legyek.
Testem nálad ám maradgyon.

Lelkem vigád az Egekben,
Jertek-el mind a' Mennyegekben.
Siess édes Atyám 's Anyám!

Megholt 1769dik Eszt. 17. Mart.

Itt fekszik Wespriemi Istvánka, 'a ki így szoll:

Hét esztendőkre sem tölthetem életemet,
Láthatták mindenek kellő szépségemet,
Míg nem a Himlőnek tüze tetemimet
Hét napokig süté 's megfőzé testemet.

Halál ellen látod nem használ Doctorság,
Fű, 's fa, értz és földből készített orvosság,
Nem használ itt semmit emberi okosság,
Példám bizonyítja: minden mulandóság.

Ha épség, vagy szépség kellett volna, volt itt.
Ha pénz és tehetség, kevés az is volt itt.
Orvos Doctori ész használt volna, volt itt.
De halál ezekre ládd, nem halgatott itt.

Jól van. Vessz itt Világ, én fényességedet
Nem kívánom többé, bírd dicsőségedet:
Jézusom! add nekem várt örökségedet:
Jobb ott, hozzád megyek, nyújtsd ki kezeidet.

Született 1763dik Eszt. 13. Maj.
Megholt 1770dik Eszt. 27. Február

²¹ p. 435.

²² Baldinger, E. G.: Biographien jetzlebendiger Aerzte und Naturforscher I/4. Jena, 1772. pp. 172–180. A beszélgetés egyik szövegváltozatát latinul és magyarul fordításban közölte Ember Ernő: Wespriemi István

érdeklődik a debreceni szülészeti gyakorlatról, a védőoltásokról. Szerzőnk a szülő nők szegénylőssége akadályozta az előbbiben, az utóbbit pedig a városi előjáróság nem engedélyezte. Felidézték a 'Bábakönyv'-et és az azért kapott érmet. Wespzprémi előtt e beszélgetés alapján felcsillanhatott volna a remény, hogy pl. a város által tiltott himlőoltásokat ezentúl alkalmazhatja.

Ám Wespzprémi, bár még közel három évtizedig él és sokat publikál, ezentúl már csak történeti témájú köteteket és cikkeket ír.

***

„A valóság egész világosságra hozattassék”²³

Öregkori virágzás

Wespzprémi kezében egyre több olyan adat gyűlt össze, amely nem volt kapcsolatban az orvostörténettel. Ezek egy részét becsempészte a 'Succincta' köteteibe, közülük azonban többet önállóan is megjelentetett. Az 'Allergnädigst Privilegirte Anzeigen'-ben²⁴ cikk jelent meg tőle a magyarországi szőlőtőkéken növekedett aranyról. Wespzprémi angliai tartózkodása során megvizsgáltak egy ilyen növényi eredetű „aranyat”, természetesen negatív eredménnyel. A vizsgálat lefolyásának leírását elküldte a folyóiratnak, mely azt 'Antwort auf das an die Gesellschaft eingeschichte Schreiben, wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn' [Válasz a társaságnak beküldött írásra, a magyarországi növényi arany léte ellen] címmel közölte 1773-ban.²⁵ A következő évben ugyancsak az Anzeigenben jelentetett meg cikket Mátyás-kori orvosainkról.²⁶ A folyóiratban a 'Succincta' első kötetét Czirbesz Jónás András méltatta, közben a szerzőről is írván.²⁷

Ugyancsak német nyelven jelent meg az 'Ungrisches Magazin'-ban a magyar nyelvű bibliafordításokról az orvoséletrajzokban latinul megírt rész 'Von Ungrischen Uibersetzen der heiligen Schrift' [A szentírás magyar fordításáról] címmel.²⁸

Közben azonban Magyarországon nagyon fontos politikai események történtek. II. József türelmi rendeletét a protestáns Wespzprémi nyilván tetszéssel fogadta, s jozefinista felfogását még erősítette is. De a császár, akit különben már diákkorában egy aranykort idéző verssel ünnepelt, németesítő politikája elleni tiltakozás sodrába belekerült ő is. A nemzeti lét védelme érdekében, a nemesség által vezetett nemzeti mozgalom összetartó erejévé vált ugyanis a magyar nyelv kiművelésének a vágya. II. József halála után rövid időre politikai egységbe került e patrióta nemesi mozgalom a polgári jozefinusok törekvéseivel. Az 1790–1791. évi

---

beszélgetése II. József császárral című cikkében. Ember a debreceni Református Kollégium Könyvtárának R 790a jelzetű kéziratát használta. A Baldinger által közölt szövegváltozat az OSZK-ban található, Wespzprémi sajátkezü kéziratával egyezik (jelzete: Quart. Lat. 1985.). Ez utóbbihoz hasonló a debreceni második példány (jelzete azonos az elsőével).

²³ Forrás: Szelestei N. László: 18. századi tudós-világ II. Wespzprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve. In: Az OSZK Évkönyve 1979. Bp., 1981. pp. 524–562.

²⁴ 1772, pp. 358–360, 366–368.

²⁵ 1773, pp. 78–80.

²⁶ 1774, pp. 89–91.

²⁷ 1775, pp. 265–268.

²⁸ III. Bd. Pressburg 1783. pp. 491–501.

országgyűlés utáni egy-két éves mozgalmi egység fontos Wespriemi István megértése szempontjából. A magyar nyelv ügye már korábban is gyakran foglalkoztatta, sőt pl. központi megbízás, biztatás hatására fordította magyarra Crantz 'Bábakönyv'-ét. De míg e művét azon felvilágosító irodalom termékei közé sorolhatjuk, melynek fontosságára orvostörténeti művében is sokszor kitér, az új események egyenesen kedveztek ama törekvésének, hogy a magyar múlt emlékeiről honi nyelven írhasson. Sőt a legaktuálisabb politikai kérdésekhez kapcsolódott pl. a koronáról szóló cikksorozatában.

1790. június 15. és 1792. február 28-a között egy öt folytatásból álló sorozatot írt és jelentetett meg 'A Magyar Szent Koronáról' címmel. Az első szakasz megcsonkítva a 'Hadi és Más Nevezets Történetek'-ben 1791. június 25-én, teljes szövegében pedig a következő hónapban a bécsi 'Magyar Kurir'-ban jelent meg. Érdekes, hogy a második szakasz (Wespriemi 1791. február 16-án keltezte Debrecenben) Pesten megjelent németül és latinul is a 'Der Neue Kurir aus Ungarn'-ban, ill. az 'Ephemerides Budenses'-ben. E cikksorozattal kapcsolatban sikerült néhány levelet találnunk. Az egyik az 'Ephemerides Budenses' szerkesztőjéhez, Spilenberg Pálhoz íródott 1791. március 26-án, kizárólag a közlés ügyében.²⁹ Pétzeli József Komáromból ugyanezen év augusztus 7-én keltezett levelében szintén említi Wespriemi cikkét (valószínűleg a harmadik szakaszt):

„Vettem nem különben a Korona eredetéről írt bölds elmélkedéseit is a tekintetes úrnak, s már fel is küldöttem a bécsi censurára, melynek engedelme nélkül semmit sem lehet kinyomtattnom. Mihelyt lejő a Gyűjteménynek VI negyedjében örömmel béiktatom.”

Sőt Wespriemi 1792-ben a kassai 'Magyar Museum'-nak is elküldte a 'Tudósítás a legrégebb Magyar Grammatikáról' című cikkét.³⁰ Az alábbi sorokat mellékelte hozzá utóiratként:

„Drága jóakaró Uraim! Ha a Magyar Museumnak Első kötetjéből még maradott volna meg kezeitek között edgy exemplum, mind a négy részeivel edgyütt, igen kedvesen venném, ha számomra meg küldenétek előlfordulandó valamely bizonyos alkalmatosság által, az árrát bizonyosan megküldeném. W. I.”

Ugyancsak elküldte Kassára az öt szakaszból álló magyar koronáról szóló értekezését, amelyet Batsányi szintén megjelentetett.³¹ A beküldött kézirat negyedik szakaszának végére az alábbi megjegyzést írta:

„Még egy új Elmélkedést küldött-bé hozzánk az érdemes Szerző; de a helynek szűk volta miatt ezúttal bé nem iktathattuk, s kénytelenítettünk azt a következő Negyedre hagyni. Jegyz. a kiadóknak.”

Az ötödik szakasz kéziratának végére (ezt Kassán 1792. december 18-án imprimálták) pedig ugyanő az alábbiakat jegyezte fel:

„NB. Voluntas Domini Redactoris fiet, erga Recognitionem percepto Manuscripto. Joannes Batsányi Redactor.”³²

²⁹ Az Ephemerides Budensesben 1791. április 12-én jelent meg a második szakasz. Spilenberg Pál egyébként, bár kapcsolatba került a jakobinus írókkal, a korábbi szakirodalommal (pl. Sükösd id. műve p. 76.) ellentétben nem volt a jakobinus perben védőügyvéd (V. ö. Kókay György: A magyar sajtó története. 1. köt. 1705–1848. Bp., 1979. p. 161.).

³⁰ Magyar Museum II. 1792. pp. 422–428.

³¹ Uo. pp. 229–251. (I. és II. elmélkedés); 365–380. (III. elmélkedés); 429–451. (IV. és V. elmélkedés).

³² Az eredeti kéziratok: OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 1245. ff. 22–23. Tudósítás a legrégebb magyar grammatikáról. ff. 24–28. A magyar koronáról, IV. és V. szakasz. Mindössze ennyit találtunk a Sükösd által említett (id. mű p. 76.), Batsányival való levelezésből, amely tehát a kassai Magyar Museumhoz beküldött kéziratokat kísérő sorok, s nem kifejezetten Batsányinak szóltak. Tulajdonképpen azt sem tudjuk, hogy sikerült-e Wesprieminek a folyóirat első kötetét megkapnia. Batsányi kéziratára írt megjegyzései kis változtatással meg is jelentek (Magyar Museum, II. 1792. p. 380.).

Később még egy „Toldalék”-ot is fűzött Wespzprémi e művéhez: „Ezt a Toldalékot nekünk eképpen beszéllette nemrégiben házunknál ama tudós Kazinczy Ferencz Úr”, aki I. Ferenc koronázása után megvizsgálhatta a koronát.³³

Wespzprémi egyik veje, Földi János, megfordult házában Kazinczy Ferenc, Csokonai, sőt valamiféle politikai összejövetelekre is járhatott (vagy talán éppen nála tartották). Az 1790–1791. évi országgyűlés bizottságot küldött ki egy nevelésügyi tervezet kidolgozására. A javaslat 1792 őszére készült el. E javaslatot valószínűleg több helyen is megvitatták. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában két, megjegyzésekkel ellátott alapszöveg található. Az egyik példányra Hajnóczy József keze írásával,³⁴ a másikra Wespzprémiével kerültek megjegyzések.³⁵ összehasonlításukból az derül ki, hogy Hajnóczy 47 megjegyzéséből 15 hiányzik Wespzpréminél,³⁶ a többi esetben csak kevés – főleg mondatszerkezeti – különbség akad. A szakirodalom álláspontja – hogy Wespzprémi lemásolta Hajnóczy megjegyzéseit³⁷ – ezek alapján nem meggyőzőek számunkra, a kérdést újra és alaposabban meg kellene vizsgálni. A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy egy debreceni összejöveten keletkeztek a megjegyzések, ahol Hajnóczy is és Wespzprémi is rögzítette a megbeszélés „eredményét”. Talán éppen Wespzprémi lakásán, s Reviczky József megbízására tárgyalták az ügyet.

Ne felejtjük el: a politikai helyzet ekkor lehetővé tette, hogy a nemesi elégedetlenkedők és a polgári radikálisok együtt kezdeményezzenek. Azt látszik bizonyítani a Wespzprémi keze írásával fennmaradt szöveg, hogy ekkor ő sem zárkózott el a jakobinus eszméktől. Hogy azokat mennyire tette magáévá, arról egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. A Sükösd és Kótay által bizonygatott azonosulást azonban túlzásnak tartjuk,³⁸ s semmiképpen sem „ifjúkorra diadalmas eszméihez” való visszatérésről van szó, mert mint láttuk, ifjúkorában sem vallotta pl. a lélek halandóságát. S mikor a Habsburg udvart támogatta, nem a zsíros kálvinizmus tartotta vissza a megismert ateizmustól.³⁹ Talán kerülnek elő még új adatok, s a megjegyzések alapos elemzése, az elhagyott tételek figyelembevétele segítenek a kérdés tisztázásában.

Kételyeinket fokozza, hogy Wespzprémi újabb műveiben semmi új politikai színt sem találunk. Később, a jakobinus perek idején, tudomásunk szerint fel sem merült, hogy ő is részt vett a szervezkedésben. A Habsburg udvarhoz való hűségét látszik bizonyítani az 1794 elején ’Némely régi Magyar Királyoknak ritka pénzeikről’ írt értekezésének néhány olyan mondata, ahol, II. Rákóczi Ferencet – a korábbiakhoz hasonlóan – ekkor is „ama nevezetes zenebonáskodó erdélyi fejedelem”-nek nevezi.⁴⁰

„A Magyar királyné Vizéről” 1792 őszén írt tanulmányának⁴¹ latinra fordított változata alapján a göttingai Királyi Tudós Társaság 1793-ban tagjai közé választotta.

Az 1780-as évek végén kezdődött levelezése Miller Jakab Ferdinánddal.⁴² Miller látta el ebben az időben Nagyváradon a cenzori feladatokat. Mint az illetékes püspökségekhez, ide tartozott Debrecen is.⁴³ Levelezésük 1793-ig csak kölcsönös adat- és könyvkérési ügyeket

³³ Wespzprémi István: Magyarországi öt különös elmélkedések. Pozsony, 1795. p. 65.

³⁴ OSZK Kézirattára Fol. Lat. 3675. ff. 1–11. Magyar fordítással együtt kiadta Benda Kálmán: Hajnóczy széljegyzetei egy nevelésügyi törvény tervezetre. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. pp. 272–278.

³⁵ OSZK Kézirattára Fol. Lat. 340.

³⁶ A 165. sz. levő jegyzetben említett kiadás alábbi sorszámu tételei: 6, 7, 12, 23, 24, 28, 32, 33, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46.

³⁷ Sükösd id. műve p. 78. – De nem képzelhető el a fordítottja sem, ti., hogy Wespzprémi a megjegyzések szerzője, hasonló okok miatt.

³⁸ Sükösd id. műve pp. 77–81. és Kótay id. műve pp. LVII–LVIII.

³⁹ Sükösd id. műve p. 82.

⁴⁰ Wespzprémi István: Magyarországi öt... p. 114. A mű cenzúrázott kézírata: OSZK Kézirattára Fol. Hung. 914.

⁴¹ Uo. a 2. elmélkedés.

⁴² Miller ekkor a nagyváradi akadémián tanár, 1782 óta királyi könyvvizsgáló is.

⁴³ A kor cenzúratörténete még kidolgozatlan.

tartalmaz, ezután Wespriemi levelei rendszerint egy-egy kéziratot kísérnek Millerhez, mint cenzorhoz. Először a 'Némely Magyar királyoknak ritka pénzeikről' szóló értekezést látta el jóváhagyásával Miller. A 'Magyarországi öt különös elmélkedések' címen megjelentetett kötetbe eredetileg Wespriemi csak négy elmélkedést (a koronáról, a magyar királyné vizéről, a legrégebb magyar grammatikáról és a ritka pénzeikről szólót) tervezett megjelentetni. Erre utal az is, hogy a kinyomtatott kötet előszavában még az öt helyett ki is nyomtatták a négy szót, s Wespriemi kézírásával több példányban is hatra van kijavítva. A hatodik elmélkedést (amely toldalékként szerepel a kötetben) 1795. június 8-án küldte Nagyváradra cenzúrára. Közben úgy látszik megjelent a 'Magyarországi öt különös elmélkedések'. Bár az általunk látott példányok mindegyikében megvan a 'Toldalék, avagy 6. elmélkedés, a magyarországi régi orvosdoktorokról' című rész is, az előtte levő ív utolsó levele üres, s ez egyértelműen bizonyítja, hogy a nyomda utólag kapta meg a Toldalék kéziratát. Néhány példány címlapján Wespriemi az öt szót hatra javította, s az öt elmélkedés után a címlapra is odaírta a hatodiknak a címét. A 'Toldalék' egyik lapalji jegyzetében ismét felvetette a magyar tudós társaság tervét s egy könyveket recenzáló folyóirat szükségességét.⁴⁴

1795-ben még egy kéziratot is küldött Millerhez: 'Elmélkedés magyar országi némely régi királyoknak Innepi Végzésekről' címmel.

„Íme ismét egy írást terjesztek az Úrnak eleibe, méltóztassék ezt is több foglalatossági között megolvasni, és hogyha az illető mértéket meg talállya ütni, kezeírásával és szokott pecsétjével megerősíteni ne terheltelessék. Az eféle Írásoknak fő tzielja egyedül csupán az, hogy az eddig homályban levő Hazánk történetei a tisztességes vizsgálódások 's vetélkedések által kiöröltetvén, a valóság egész világosságra hozattassék.”

A cikket nem imprimálta Miller, Wespriemi utolsó hozzá írt leveléből legalábbis ez derül ki.

„Ímé a haza küldött Elmélkedést az Úrnak parantsolatya szerint ismét vissza küldöttem a végre, hogy az abban elő forduló dolgok aránt méltóztassék hát az Úr ígérete szerint a maga ellenkező Jegyzéseit feltenni, és osztán velem közleni; mert ugyan is egész kötelességgel arra kérem bizodalommal az Urat barátságosan, hogy a megnevezett Felső Helyre sem az Írást, sem az arra, teendő tudós Jegyzéseket el ne küldgye, míg nem mind a kettőt egyszer 's mind az Úr vissza hozzám kezemhez nem fogja szolgáltatni: mert bizonyos okokra nézve szeretném az Úrnak előadandó Jegyzéseit előre megolvasni, hogy azok szerint tudhatnám magamat osztán mire meghatározni leendő elküldtetése aránt.”

A mű nem jelent meg, kéziratát sem találtuk. Valószínű e sikertelen kísérlet állította meg Wespriemit újabb elmélkedések megírásában.

Még egy alapos tanulmányt írt szerzőnk a 'Pannoniae Luctus'⁴⁵ új kiadásához. A kötetre Pray György hívta fel figyelmét, orvostörténeti köteteiben is gyakran idézte. 1798-ban Bécsben Albertinél, 1799-ben pedig Pozsonyban Webernél is megjelent. Wespriemi mindkét helyre elküldhette, erre utal az, hogy az egyébként azonos szövegű és tartalmas bevezetőt a bécsi kiadás szerint 1797. augusztus 15-én, a pozsonyiét pedig 1798. január 20-án keletzte Debrecenben. Hogy még élete végén is mennyire törődött azzal, hogy melyik nyomda adja ki művét, és milyen költséget szán a nyomtatásra, Báthori Gábor pesti lelkészhez, a későbbi superintendenshez 1798. április 27-én kelt leveléből értesülünk:

„Tekintetes nagy jóakaró Uram!

Hozzám botsátott válaszoló betses Leveléből úgy érttettem, hogy volnának a Budai typographusnak alkalmas Görög Betűji, bízván Tiszt. Uramnak hűségéhez ím'e a'

⁴⁴ Wespriemi: Magyarországi öt... pp. 150–152.

⁴⁵ RMK III. 356.

nyomtatás alá valo Kézírásomat a' Pannoniae Luctust a' Bétsi és N. Váradi Approbatiojával⁴⁶ edgyütt elküldöttem olly véggel és feltétellel, hogy ha' a' Könyvnyomtato mester kinyomtatását magára vállallja, tehát én ő nékie praenumberalni fogok két pár Cs. Aranyokat olly czéllal, hogy énnékem küldgyön annyi kinyomtatott exemplarokat, a' mennyire meghatározásképpen az ő Generositássa fogja ötöt vezérelni, a' többi exemplarokat a' maga hasznára fordíthattya. A' Posonyi typographus örömet kinyomtatná ezen feltétellel, de nem bízhatom hozzá, mert magának nintsenek elgendő szép Görög characterjei, azon kívül kételkedem is, hogy lenne nekie alkalmas correctora. Én pedig magamat és Írásomat hűségébe ajánlom

Tiszt. joakaro Uramnak
Debreczenben 27. Apr. 1798.

köteles, joakaro szolgálja
Weszprémi István MDr.”

Mint már fentebb említettük, végül mégsem Budán, hanem Bécsben, majd Pozsonyban jelent meg a mű. A pozsonyi kiadás Weszprémi előszaván kívül, az után, még egy „előszót” is tartalmaz. Ezt Weszprémi jó barátja, Domokos Lajos 1798. december 12-én keltezte. Tulajdonképpen a bécsi kiadás recenziójaként keletkezett, benne egyebek közt így dicséri szerzőnket:

„Mesterség volt kinyomozni, mitsoda emberek voltak azon Verseknek írói? és azoknak életekről annyit össze szedegetni. Megmenteni őket a' felejtésig, és rajtok kívül több akkori Magyar Poetákat is előszámlálni, sőt még a régi Typographiákat is Laistromba szedni, hasznos és méltán becsülendő dolog. Az ilyenekkel lehet a' Historia Litterariát azok előtt is esmeretessé tenni, a' kik csak Magyarul tudnak.”

A pozsonyi kiadás ezen kívül más többletet is tartalmaz a bécsi kiadáshoz képest. Például Weszprémi több versét és a negyven évvel korábban már nyomtatásban is megjelent 'Az egészségnek fenntartására és a hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges regulák'-at,⁴⁷ egyéb epigrammákat és egy Weszprémi-életrajzot. A kiadás variánsairól, kuruc érzelmű epigramma bekerüléséről, illetve kihagyásáról Trencsényi Waldapfel Imre írt.⁴⁸ A kötet összeállítója Földi János vagy inkább Domokos Lajos lehetett.

Életének utolsó évéből még egy levéllel rendelkezünk. Juhász István gyulai prédikátor köszöni meg benne a kapott 'Magyarországi öt különös elmélkedések'-et, s arról is értesülünk, hogy Weszprémi Charles de Bonnet 'Contemplation de la Nature' című művét ajánlja kiadásra Takács Józsefnek.⁴⁹ (...)

*

Weszprémi István értékes könyvtárát 1808. június 26-án kótyavetyélték el a debreceni református kollégiumban 302 forintért.⁵⁰ Azóta mindössze egy rövid közlemény foglalkozott

⁴⁶ Valószínű, hogy ekkor már nem Miller a cenzor Nagyváradon, ezért nem található a Millerhez írt levelek közt a kézirattal kapcsolatos Weszprémi-levél.

⁴⁷ A kisded gyermekeknek nevelésekről... című művéhez csatolva: Kolozsvár, 1760.

⁴⁸ Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához. = Magyar Könyvszemle, 1946. pp. 104–105.

⁴⁹ Péteri Takács József (1767–1821) ebben az időben a Festetics-családnál házinevelő. 1797–1798-ban Festetics Lászlóval beutazta Magyarországot és Erdélyt. Valószínű, hogy az 1798-ban létesített Magyar Minerva kiadóvállalattal kapcsolatban írta ajánlatát Weszprémi. V. ö. Kostyál István: Juhász István levele Weszprémi Istvánhoz. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 3. sz. pp. 327–329.

⁵⁰ Az 1807. július 17-én és a következő napokban felvett leltár szerint (Debrecen, Megyei Levéltár, IV. A 1011/k. 148/1809.). A leltárkészítés Bottlik Mihály megbízásából történt. A jegyzék a Succincta első kötetéből még 11+13 példányt említ Weszprémi könyvei között.

A debreceni Succincta-kézirat bejegyzése szerint (p. 203.) 1775. október végéig az alábbi személyeknek küldött példányt Weszprémi:

„Bétsben – Störckio 2, Jaquni [Jacquin], Kollario, Crantzio

vele,⁵¹ holott a viszonylag kevés, 667 tételt felsoroló jegyzék is érdemes volna a feldolgozásra. Ha a kötetekben található bejegyzéseket áttanulmányoznánk (s ez még a folyóiratok esetében sem tűnik reménytelen vállalkozásnak), bizonyára újabb adatokat találnánk Weszpréminek nemcsak orvostörténeti munkamódszeréhez, hanem a 18. század irányzataihoz való viszonyához is.⁵²

***

A 'Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia'⁵³

Weszprémi első biográfiai művéről, amelyet még a debreceni kollégium diákjaként 1748-ban írt, fentebb már szóltunk. Orvoséletrajzai között azonban egyéb korábbi adatgyűjtő tevékenységét is említi. Például még gyermekkorában lemásolta a győri székesegyház egy feliratát.⁵⁴ Angliai tartózkodása során pedig Janus Pannonius egy korai kiadásából írta ki az orvoslással kapcsolatos verssorokat.⁵⁵

Adatgyűjtés az orvoséletrajzok első százának elkészültéig

Először azonban csak 1766-ban értesülünk tervéről: Bod Péter Magyar Athenás-ában így ír:

Sopronba – Jo. Deccard, Jos. Torkos
Poson – Klement, J. Torkos, Klein
Eperjes – Székely, Krübel, Ab Hortis
Kolosvár – Sam. Pataki, Collegium; it. Collegio Nagyenyedi et M. Vásárhely; it. ibidem st. Matyus et qui haec deportavit St. Intze nunc in Vizakna Pastor
Tevel – Jac. Torkos et Portitor St. Nagy
Tigurin. – Joan. Gesner
d. 8. Aug. 1775.
– Igloviam Andr. Jonae Czirbesz, Samueli Hambach, Paullo Tiszta, Liedem.
– Leutschoviam Jo. Weiss et Felső Sajó: Joanni Gotthard privato ibidem Pastori Martino Lautsek
– Rima-Breznoviam Martino Klanitza
– Apátfalván Danieli Perlitz
d. 25. Jul. Ladislao Bruz data exemplaria 9 ut daret: Bruckentalio, Ajtaio
19. Aug. Danieli Cornides et Rev. Alexio Horányi
30. Jul. Gabrieli Pázmándio, Fabrio et Liedemannio juniori
26. Aug. mart. Artzt, Rectori Cibiniensi 1 Exempl. Sam. kazay apothecario
12. Oct. Lad. Spielenbergio Tothfalvan pro Iglo
30. Oct. Samueli Dombi Miskoltzium.”

⁵¹ Diósadi Elekes György: Weszprémi István könyvtára. = Magyar Könyvszemle, 1942. pp. 305–307.

⁵² Géresi Kálmán: Sinai Miklós gyűjteményéről című cikkében (Magyar Protestáns Iskolai Figyelmező VIII. Debrecen 1877. pp. 118–123.) azt írja, hogy Weszprémi könyvtára legnagyobb részben a debreceni Református Kollégium Könyvtárába jutott, kéziratait pedig Nagy Gábor vásárolta meg. Az általunk használt kéziratok többsége is Nagy Gábor gyűjteményéből került az OSZK-ba, amely 1851–1864 között a Széchényi Lajos-féle alap terhére évenként vásárolt a gyűjteményből (Berlász Jenő szíves közlése).

⁵³ Forrás: Szelestei N. László: 18. századi tudós-világ II. Weszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve. In: Az OSZK Évkönyve 1979. Bp., 1981. pp. 524–562.

⁵⁴ Succincta... II. p. 75.

⁵⁵ Succincta... II. p. 157.

„Segéllye az Isten, hogy amint ígérte, a Magyar Nemzetben élt orvos Doktoroknak életeket is kidolgozván, bocsáthassa ... világra.”⁵⁶

Az ígéret megvalósítását Bod nyilván segítette is, ezt bizonyítja az a kötet, amelyet 1768 májusában küldött neki.⁵⁷

Mivel az eddigi szakirodalom Wespriemi levelezéséből pusztán egy-egy Rádayhoz és Benkőhöz írtat, továbbá a Cornides Dániellel és Pray Györggyel folytatott (nem teljes) levelezést ismeri, fontosnak tartjuk, hogy a fennmaradt s számunkra hozzáférhető levelek segítségével Wespriemi munkamódszerét rekonstruáljuk.

Gustav Philipp Zwinger professzor 1766. november 8-án kelezett levelében ígérte meg a bázeli egyetemen 1576–1759 között orvosi tanulmányokkal foglalkozó magyarok neveinek elküldését. Carolus Büttinghausen 1767. november 30-án Heidelbergből üdvözölte Wespriemi tervét.⁵⁸

„Ahhoz a munkához, amelyen, kiváló férfiú, minden tudományszerető ember érdekében fáradozol, őszintén gratulálok. Bartolinusnak a dán orvosokról szóló műve⁵⁹ már megvan, de most lesz egy könyvünk a magyar orvosok történetéről is.”

Ugyanebben a levelében közölte azt is, hogy tudóstársaitól adatokat kért, s majd elküldi azokat Debrecenbe.

„Egyébként – remélem, megbocsátasz érte – a tudósok előtt beszéltem arról a tervedről, hogy a magyar orvosokról írsz – e vonatkozásban többektől is várok adalékokat, amelyeket később majd eljuttatok hozzád.”⁶⁰

Nemcsak ígért, hanem egy évtizedig küldöztette is az adatokat. Az első, ma is meglevő, 'Nonnulli Medici Hungarici' címet viselő négyleveles küldeményt Wespriemi 1768. július 16-án kapta meg. 1769. szeptember 23-án már arról számolt be Büttinghausen, hogy a 'Jenaische Zeitungen von Gelehrten Sachen' közzétette Wespriemi tervét,⁶¹ s azt is, hogy Baldingerhez küldjék a tudósok az adatokat, aki majd továbbítja azokat.

1767. december elsején írt először Wespriemi Perliczi János Dániel Nógrád vármegyei főorvosnak Losonc-Apátfalvára, aki 1768. január 25-én kelezett levelében nemcsak részletes önéletrajzot küld (benne közli pl. van Swietentől 1752-ben kapott levelének a szövegét is), hanem apósáról, Moller Ottó Károlyról, s a Rákóczi-szabadságharc – miként ő írja: „a kurutzság”) többi orvosáról is megemlékezik. Nagyon helyesli, „hogy ennek előtte, mint most, ezem háladatlan hazánkban fáradozó medikusoknak emlékezetit feledékenségből kivonni s neveiknek fenntartásában” dolgozik Wespriemi. Több esetben írt a még élő örökösöknek (pl. Moller Gottfriednek, vagy Hellenbach János Gottfrid unokáinak). Következő ismert levele ugyanezen év október 19-én kelt, s néhány új adatot tartalmaz, főként Hellenbachról.⁶²

---

⁵⁶ p. 328.

⁵⁷ Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q 1484 (14). (Schuller, Jo. Georgius: De morbo Hungarico hagymáz. Halle, 1726.)

⁵⁸ A szöveg eredetije:

„De opere, quod moliris Vir clarissime, omnibus, quibus litterae curae cordique sunt, impense gratulor. Habemus jam Bartholinum de Medicis Danis, sed et habebimus Historiam Medicorum Hungariae.”

⁵⁹ Bartolinus, Thomas: De medicina Danorum domestica dissertationes X. Cum ejusdem vindiciis et additamentis. Hafniae, 1666.

⁶⁰ A szöveg eredetije:

„Ceterum bona tua cum venia, viris eruditis publice tuum de Medicis Hungaricis illustrandis consilium exposui, variorumque hoc ratione exspecto symbolas, tecum postea communicandas.”

⁶¹ 1769. p. 400.

⁶² Perliczi leveleinek feldolgozásáról lásd: Szelestei N. László: Perliczi János Dániel. In: Az OSZK Évkönyve 1978. Bp., 1980. pp. 407–437.

1768. március 22-én írt levelében Riederer professzor⁶³ az altorfi akadémián 1692–1751 közt orvoslást tanuló magyar diákok névsorát küldte szerzőnknek.

1768 augusztusában fordult Fischer Károlyhoz, akitől saját és atyja, Fischer Dániel életrajzát kérte.

„A magyar orvosok történetének összeállítását tervezem, kiváló férfiú, minden erőmmel azon fáradozom és veritékezem, hogy néhány évre visszamenőleg összegyűjtssem az erre vonatkozó adatokat: téged is alázatosan kérlek hát, sőt a tudományos világ nevében könyörgök...”⁶⁴

Fischer Dániel általa ismert műveit is felsorolja a levélben. Az *’Epistola invitatoria Eruditis Pannoniae dicata’* című csak kéziratban van meg neki, szeretné a nyomtatott kiadást megkapni. Rotaridesnél olvasta, hogy kiadták. Kéri, hogy egyéb felsorolt műveivel együtt ezt is küldje el. S jellegzetes fordulattal ígéri, hogy visszaküldi: „szent esküvéssel fogadom, hogy egy-kettőre visszaküldöm”.⁶⁵ Fischer Dániel *’Felhívás’*-át ritkasága és témája miatt ismertette is Weszprémi annak művei között a *’Centuria’* első kötetében.⁶⁶ Fischer Károly válaszelevelét nem ismerjük, a három Fischer-testvér közül egyik sem került be később sem Weszprémi életrajzai közé, csak a kötetek végén levő felsorolásokban találkozunk nevükkel. Egyébként Weszprémi levelében még egy jellegzetes, „első-leveles” kéréőformula szerepel:⁶⁷

„Újfennt és háromszorosan kérlek, hogy e nagynevű ember – Czwingter⁶⁸ módszere szerint összeállított – életrajzát méltóztassál számomra elküldeni”.

A levélben említett *respublica litteraria* létét Magyarországon ebben az időben csak a magánlevelezés biztosította, s mint alább is látjuk majd, ebben az időben a vallásfelekezeti hovatartozás már nem gátolta e kapcsolatokat. Folyóiratok, központi tudományos intézmények még nem voltak, a nagyszombati egyetem a jezsuiták kezében volt, s csak 1769-ben bővült orvosi karral – a protestánsok kizárásával. Az „in modum Czwingterum” az ebben az időben írt Weszprémi-levelekben nagyon gyakran szerepel. Az idézett levél azon része, hogy már néhány éve gyűjti az anyagot, megerősíti Bod Péter fentebbi állítását, s óvatos feltételezések szerint is legalább az 1760-as évek elejéig visszahelyezhetjük Weszprémi tervének megszületését.

1769-ből tizenegy új levelezőpartnert ismerünk. Az első leveleket nagyrészt azonos szöveggel írhatta. Közülük néhányat ismerünk. Január 20-án írt Cornides Dánielnek⁶⁹ és Czirbesz Jónás Andrásnak.⁷⁰ Elmondja itt is, hogy néhány éve Magyarország és Erdély orvosainak történetén dolgozik, s támogatásukat kéri. Cornidestől „mindazt, amit a honi orvosok történetének világosságra hozásához és teljessé tételéhez tartozónak” vél az, Czirbesztől pedig konkrét könyveket és adatokat, így a Godofredus Schwartius által Halléban 1743-ban kiadott Dudith Andrást,⁷¹ s abban a Schwartius által szerzett curriculum vitae-t.

⁶³ Johann Bertholomäus Riederer professzor egyháztörténeti műveiben sok magyar adatot közölt, más magyar tudósokkal is levelezett.

⁶⁴ A szöveg eredetije:

„Historiam Medicorum Hungariae concinnare meditor, Virorum optime; ab aliquot retro annis in colligendis, pertinentibus in eam rem monumentis, ea qua fieri potest, diligentia desudo: te quoque majorem in modum submisce rogo, immo per communia reipublicae litterariae sacra obtestor...”

⁶⁵ „sanctissime polliceor me tibi propediem remissurum”

⁶⁶ *Succincta...* I. pp. 45–46. V. ö. Tarnai Andor: Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. = Magyar Könyvszemle, 1956. pp. 32–49.

⁶⁷ Az eredeti szöveg:

„Iterum ac tertio majorem in modum te rogo, celebratissimi tanti viri curriculum vitae in modum Czwingterium concinnatum mecum communicare dignabere”

⁶⁸ Czwingter Dávid: *Specimen Hungariae literatae*. Francofurti et Lipsiae, 1711.

⁶⁹ A levél címezése: Abdrae (!) Cornides

⁷⁰ A levél címezése: Jonae Czirbisz (!)

⁷¹ Dudith, Andreas: *Orationes quinque...* Praefatus est et Dissertationem de vita ac scriptis Andreae Dudithii adjecit Lorandus Samuelfy (=Godofredus Schwartius). Halle, 1743.

Szentül ígéri, hogy visszaküldi a kötetet. A 16. századi rozsnyói David Grünblattról⁷² is szeretne adatokat kapni, talán a jelenlegi bányainspektor (szintén Grünblatt) az ő leszármazottja, s segíteni tud. A május 12-i levélben Czirbesz megígéri, hogy rendszeresen küld adatokat. Gotthardt, lőcsei rektor⁷³ már korábban közölte Weszprémivel Brewer disszertációját.⁷⁴ A maga tevékenységéről azt írta, hogy hat évvel korábban kezdte kialakítani a 'Nummophilacium Hungarico-Transilvanicum et musuem naturae'-t.⁷⁵ Weszprémi is megígérte, hogy segítséget nyújt majd e munkához. A levelezés így kölcsönös érdekűvé vált. A rozsnyói Grünblatt ügyében negatív Czirbesz válasza. Az augusztus 6-án útnak indított Dudith-kötetet október 10-én küldte vissza Weszprémi. Kísérőlevelében a balatoni kecskekörmök eredetéről és a szék-sóról ír érdekesen. Debrecenben kevés embernek van numizmatikai gyűjteménye, s azok sem készségesek.⁷⁶ Türelmetlenül várja egyébként Samuel Hambachertől annak saját, és atyjáról írt életrajzát.

Ráday Gedeonhoz január 22-én fordult segítségért „in modum Czwitterianum vagy is inkább Boernerianum”⁷⁷ írandó művéhez. Dobai Székely Sámuellel, a debreceniek hűséges levelezőpartnerével személyesen is ismerték egymást.⁷⁸ Az első fennmaradt levél azonban csak 1769. március 12-én íródott, melyben Weszprémi „Hambacher és Sontag⁷⁹ uraimék életek és írásaik eránt” akart választ „Kapitány uramnak szorgalmatossága által”. A levél beszámol egy sikertelen kísérletről is.

„Professzor Tsétsi Uramtól kerek választ vettem, hogy többé az efféle dolgokra már nem érkezik, amit tudott azt Bélnek,⁸⁰ Szászkyknak⁸¹ és Bodnak megmondotta, nemhogy megköszönték volna, de ellenben szomorú jutalmát adták, nevezetesen Bod Péter a Magyar Athenassában, akit Tsétsi Uram harminc akasztófára méltónak ítél lenni azért, amit ott írt felőle Bod Péter Uram.”⁸²

Georgius Matthiae⁸³ Göttingából válaszolt június 18-án Weszprémi május 22-i levelére, melyben az tervét közölte és adatokat kért David Grünblattról és Johannes Antonius de Cassa-

⁷² Alakja Weszprémnél kidolgozatlan maradt, de a Succincta köteteinek végén található névjegyzékben szerepel a neve.

⁷³ Gotthard György 1757 és 1770 között volt a lőcsei gimnázium igazgatója, aztán 1776 végéig Paulini András felső-sajói rektornál élt.

⁷⁴ V. ö. Succincta... I. p. 24. Nem tudjuk, hogy a három disputatio közül melyikről van itt szó.

⁷⁵ Czirbesz Jónás András (1732–1813) evangélikus lelkész híres ásványgyűjteménye a felvidéki bányavárosokra és a Kárpátokra vonatkozott. Czirbesz a bécsi és a pozsonyi folyóiratokba éremtani és statisztikai cikkeket írt.

⁷⁶ Debrecenben ebben az időben egyetlen komoly gyűjtőt találhatunk e területen: Kazzay Sámuel patikust. V. ö. Szelestei N. László: A Collectio Kazzaiana. In: Az OSZK Évkönyve 1975–1976. Bp., 1979. pp. 417–443.

⁷⁷ Friedrich Boerner több művét is említi orvostörténeti művében szerzőnk. Ismerte pl. a Memoriae professorum medicinae in Academia Vittebergensi inde a primis illius intis renovatae. Specimen I–II. Wittenberg 1754–1756. című művet. De a példaként említett mű a Nachrichten von den vornehmsten Lebensumständen und Schriften jetzlebendiger berühmter Aerzte und Naturforscher in und ausse Deutschland I–III. Wolfelbüttel 1748–1756.

⁷⁸ Dobai közölte pl. Kollár Ádám 1763. évi tudóstársaság-tervezetét Sinai Miklóssal, akire rábízta a Debrecenben élő, és a számba jöhető tudósok – köztük Weszprémi – beszervezését. Rajtuk kívül Dobai levelezett Hatvani Istvánnal, Kazzay Sámuellel, Varjas Jánossal, Domokos Mártonnal és Lajossal stb.

⁷⁹ Johann Sonntag 1588–1589-ben késmárki rektor, majd Bártfára távozott. V. ö. Succincta... III. p. 306.

⁸⁰ Ti. Bél Mátyásnak, akinek 'Notitia...' című művének adatközlői közé tartozott ifj. Tsétsi János sárospataki professzor.

⁸¹ Tomka-Szászky János (1700–1762), a pozsonyi evangélikus gimnázium történész és földrajztudós tanára szintén Bél Mátyás munkatársai közé tartozott.

⁸² Bod Péter 'Magyar Athenas'-ában (p. 312.) ugyanis az alábbiakat közölte Tsétsiről:

„A' Pataki Professorságból ez a' nagy tudományú és hasznosan tanító ember ki esett még 1737-dik esztendő tájban, nem annyira irigyei és rossz-akarói, mint a' maga megátalkodott kemény indulatja miatt, a' ki mástól senkitől függeni nem akart; az időtől fogva nagyobbára az Isten felő embereknek adakozásokból él. Tsak igaz az, hogy a' jó illatú fejér lilionnak is vagon fekete árnyéka: a' hasznos tudós emberekben-is vagon erőtlenség, a' mellyel mind magának 's mind másnak küszködni kell.”

⁸³ Georg Matthiae (1708–1773) a göttingai egyetemen könyvtáros, majd professzor.

ról.⁸⁴ Ugyancsak júniusban kapott levelet Sopronból, Torkos Józseftől.⁸⁵ Egy Londonból küldött levelet továbbít az Debrecenbe, s közli, hogy a kollégium számára való gyűjtés eredménye e rövid idő alatt már majdnem 1000 fontsterlingre nőtt. Debrecen az Angliából küldött levelekre semmi választ sem adott eddig, ezért kérték meg őt egy levélnek Weszprémihez való eljuttatására. Július 20-án Rettegi György⁸⁶ Magyaroköblösről egyebek közt sógoráról, Aczél Gáborról és a Pápai Párizokról⁸⁷ írt. Októberi levelében pedig más erdélyi orvosok életrajzi adatairól tájékoztatta szerzőnket. Szeptember 5-én Katona István jezsuita tanár Lippai János⁸⁸ és Szentiványi Márton⁸⁹ életét és műveit vetette papírra s adta postára Nagyszombatban. Október végén újra írt, e levélnek utóirata:

„Azonban nagy köszönettel vévén hozzám küldött életének sommáját,⁹⁰ továbbra is ajánlom szíves szolgálatomat...”.

Ajtai Mihály⁹¹ Nagyenyedről október 21-én a Köleséri által kiadott 'Tibullus'-ról,⁹² továbbá Blandrata Györgyről⁹³ küldött adatokat. E hónap 15-én „ad historiam medicorum Hungariae” Baldinger indította útjára Jénában segítséget hozó levelét, melyben azt is közölte, hogy az egyetem anyakönyveiből gyűjteti már a magyar orvostanhallgatók neveit. Ebben az évben Peken Keresztély⁹⁴ is elküldte életének leírását Szentpétervárról. Mivel levelét nem kapta meg Weszprémi, november 17-én újra írt. Weszprémi nevének láttára rögtön annak Londonban kiadott 'Tentamen de inoculanda peste' című műve jutott eszébe. „Novo gaudio me cumulasti, quod scribas historiam Medicorum patriae.” Saját életrajzán kívül Gyöngyössi Pálét⁹⁵ is tartalmazza levele. Az első centuriában Weszprémi hivatkozik még Augustini Ab Hortis Sámuelnek nagyapjáról írt levelére,⁹⁶ de másoktól is – főleg Dobai Székely Sámuelről – kapott olyan adatokat, amelyeket a ma kezünkben levő levelekben hiába kerestünk.

Egyelőre abbahagyjuk a levelek tanulmányozását, s megvizsgáljuk, hogy e leveleken s az egykorú hazai res litteraria megjelent és kézíratos művein kívül melyek azok a források, amelyeket Weszprémi gyakran említ orvostörténeti művének első kötetében. Czittinger és Bod mellett gyakran idéz egy verses művet, melyet Zablerus gimnáziumi tanár, 'Memoria Medicorum Thuronensium' címmel írt. A vers 1720 körül keletkezhetett; Szinnyei életrajzi lexikonában nem említi a szerzőt. Egy Weszprémi könyvtárából származó kötetben sikerült megtalálnunk a művet. Eszerint Jacobus Zablerusról, a thoruni gimnázium magyar származású rendkívüli tanáráról van szó, a mű Thorunban jelent meg, 1717 és 1721 között.⁹⁷

⁸⁴ V. ö. Succincta... I. p. 76. és a Succincta... I. (bécsi változat) kiegészítésével p. 219.

⁸⁵ Torkos József evangélikus lelkész és iskolaigazgató Győrött, majd Sopronban (1749–1784).

⁸⁶ Rettegi György (1718–1786) Doboka vármegyei alispán (1767–1771). Aczél Gábor (†1762) Szolnok vármegye főorvosa.

⁸⁷ V. ö. Succincta... I. pp. 124–131.

⁸⁸ V. ö. Succincta... III. pp. 190–204.

⁸⁹ Szentiványi Márton (1633–1705) jezsuita tanár. 'Curiosa et selectiora...' című műve kora tudományos ismereteinek összefoglalása.

⁹⁰ A szóban forgó Weszprémi-önéletrajz ma is megtalálható a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban, ahol Katona István hagyatékát őrzik. Az önéletrajz nagyjából egyezik a nyomtatásban megjelenttel, apróbb különbségek azonban akadnak benne. Pl. egyes szám első személyben íródott (a megjelent harmadik személyben); atyja halála két (és nem három) évvel korábban történt stb. A kiadott és kiadatlan művek felsorolása teljesen egyezik. Nagyalakú papírra írta Weszprémi, miként a Succincta első kötetének többi életrajzát is.

⁹¹ Ajtai A. Mihály (1704–1776) nagyenyedi tanár.

⁹² Tibullus Corvinianus. Szeben, 1727.

⁹³ Succincta... I. p. 20.

⁹⁴ Uo. p. 123.

⁹⁵ Uo. p. 60.

⁹⁶ Uo. p. 9.

⁹⁷ Zablerus, Jacobus: Memoriam medicorum Thorunensium ex antiquis historiae Thorunensis monumentis renovare et carmine adumbrare volebat. Thorunii, s. a., Joh. Nicolai. A példányt a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában találtuk. Jelzete: J 2317 (10).

Ebben a korban az ilyen jellegű összeállítások már gyakoriak. Johann Georg Lippisch 1735-ben Jénában pl. éppen a thoruni magyar tanulókról jelentetett meg egy beszédet.⁹⁸ Zablerus versének minden magyarokkal foglalkozó sorát idézte Weszprémi az alábbi orvosoknál: Spilenberger Dávid és Sámuel,⁹⁹ Schwab Krisztián Joachim,¹⁰⁰ Friedel M. János,¹⁰¹ Paterson Hain János,¹⁰² Szentkereszti Dániel,¹⁰³ Hambach János,¹⁰⁴ Raymann János Ádám,¹⁰⁵ Moller Károly Ottó,¹⁰⁶ Hellenbach János Gottfrid,¹⁰⁷ Lang Jakab Ambrus.¹⁰⁸

Friedrich Boerner orvostörténeti összeállításait¹⁰⁹ és egyéb műveit is használta szerzőnk. Madai Dávid Sámuel¹¹⁰ és Segner János András¹¹¹ esetében hivatkozik arra, hogy életrajzuk Boerner orvoséletrajzai közt is megtalálható. Idézett leveleiben e művet maga elé tűzött példaként említette.

Egy-egy esetben gyakran idéz egyéb orvostörténeteket is, így pl. Melchior Adamust,¹¹² Lindenius és Merklinus műveit,¹¹³ vagy könyvkatalógusokat, pl. 'Bibliotheca Managettiana Scriptorum Medicorum'.¹¹⁴ Igyekezett azonban mindent autopszia alapján leírni. Ha ez mégsem sikerült, akkor több levelezőpartnerétől is tájékozódott, s azok egybehangzó véleményét fogadta el. Ezt azonban mindig összevetette a már kinyomtatott kötetek adataival, elsősorban azonban a szóban forgó személy műveivel. A személyes életrajzokat és családtagokról írt adatokat nem ellenőrizte ilyen szigorúan, gyakran kényszerült azonban a kapott önéletrajzok lerövidítésére. A kiadott műveket ilyenkor is mindig látni akarta, s fontosnak tartotta a kiadatlanok felsorolását. A kapott műveket vaskos kolligátumokba kötötte, gyakran tematikus szempontok szerint. Tíz ilyen kolligátum került eddig a kezünkbe, bennük együttesen 305 mű található.¹¹⁵ E kötetekben gyakoriak Weszprémi bejegyzései, irodalmi hivatkozásai.

Már 1768-ban papírra vetett önéletrajzában említi, hogy kiadatlan művei közt szerepel a 'Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima'.¹¹⁶ Levelezéséből azonban egyértelműen kiderül, hogy műve csak 1769 nyarára állt össze annyira, hogy annak kiadására gondolhatott.

⁹⁸ Lippisch, Johann Georg: Thorunium Hungarorum litteris deditorum matrem, oratione peculiari... publice exponit et commendat. Jenae, 1735.

⁹⁹ Succincta... I. p. 171.

¹⁰⁰ Succincta... III. p. 353.

¹⁰¹ Uo. p. 107.

¹⁰² Succincta... I. p. 131.

¹⁰³ Uo. p. 182.

¹⁰⁴ Succincta... II. p. 77.

¹⁰⁵ Succincta... I. p. 156.

¹⁰⁶ Uo. p. 117.

¹⁰⁷ Uo. p. 65.

¹⁰⁸ Uo. p. 91.

¹⁰⁹ V. ö. a 317. sz. jegyzettel!

¹¹⁰ Succincta... I. p. 101. Boerner, Nachrichten... Tom. II. p. 363.

¹¹¹ Succincta... I. p. 165. Boerner, Nachrichten... Tom. I. p. 816.

¹¹² Adamus, Melchior: Vitae Germanorum medicorum... Heidelberg, 1620.

¹¹³ Johannes Antonius van der Linden híres holland orvos műve, a 'De scriptis medicis libri duo' először Amszterdamban jelent meg 1637-ben. Abraham Merklinus által kibővített kiadása: Lindenius renovatus. Nürnberg, 1686.

¹¹⁴ A híres könyvtár több értékes kötete került Magyarországra a 18. században. A felsorolt irodalom az első kötetben fordul elő. A második kötet idézi még pl. J. C. W. Moehsen: Verzeichnis einer Sammlung von Bildnissen, gröstenteils berühmter Ärzte... I-II. Berlin, 1771. és Chr. W. Kestner: Medizinisches Gelehrten-Lexikon. Jena, 1740. című köteteket is.

¹¹⁵ Az alábbi kötetekről van szó: az OSZK-ban: RMK III 395 (2. példány) – 16; 183.259–12.; Debrecen, Református Kollégium Könyvtárában: J2317–28; Q292–15; Q293–37; Q1479–44; Q1483–48; Q1484–44; Q1485–31 és Q1486–32. (A kötőjellel kapcsolt számok a kötetben található kolligátumtagok számát mutatják.)

¹¹⁶ A Katona Istvánhoz elküldött életrajzról lásd a 330. sz. jegyzetet!

Az orvoséletrajzok első százának kiadásáról

a) Bécsben nem jelenhet meg

Módis László a debreceni Református Kollégium tulajdonában levő Wespriemi: 'Succincta'-kézirat eredetiségéről írván¹¹⁷ megállapította, hogy az orvoséletrajzok első száza 1769-ben már készen állott, legfeljebb némi pótlás, kiegészítés került ahhoz. Sőt Wespriemi feljegyzéseiből már a második és harmadik centuria névanyagát is összeállította.¹¹⁸

1769. szeptember végén küldte Wespriemi a 'Succincta' első százának kéziratát Bécsbe. Ágense, Kováts János, a kézirattal a kezében, október 10-én megbízatása szerint van Swietenél járt. Erről az alábbiakat írja:¹¹⁹

„Swieten Úr ő Nagyságának szőlő Paqvétát magam vittem el és személyly szerént kezében magam adtam, s hogy a dolgot circumstantialiter meg írjam illendőnek ítélttem. Tegnap három órakor hozzája menvén köszöntöttem eképpen:

Jó napot kívánok Excellenciás Uraságodnak. A Tudós Wespriemi István orvosdoktor, Debrecen város rendes főorvosa jó egészséget kíván Excellenciás Uraságodnak és ezt a kis kötetet küldte általam alázattal néhány sor kíséretében. Mongya osztán ő Nagysága mosojogva: Üljön le Uram, nem akartam leülni, de erővel maga eleibe ültetett, a levelet elolvassván, monggya: orvoséletrajzot akar írni?, én feleltem: pontosan, Excellenciás Uram. Meg nézegetvén nagygyából ismét így szől: Tudom ám, hogy a magyarok mindig igen kiváló emberek voltak: valaki éppen a doktori szónoklatokat írja össze, ilyesmit is össze lehet szedni Magyarországról és Erdélyből. Én csak a cenzúrára beadott könyveket olvasom el, ennek itt nincs szüksége cenzúrázásra, kiadható. Nem tudom megítélni dolgot...ezt nincs időm elolvasni, sem a sok dolgom sem a korom nem engedi, annál is kevésbé mondhatok ítéletet tehát erről a műről – ha akarja, adja csak ki. S utollyára ezzel botsátott el kezemben adván azon Centuriát: Adja át az üdvözetemet neki.”

A fentiekből az tűnik ki, hogy van Swieten Wespriemi biográfiai terveibe nem volt beavatva; ez a mű semmiképp sem udvari biztatásra keletkezett. Van Swieten az udvariasságon túl nem is mutat érdeklődést, sok dolgára és korára való tekintettel az életrajzok elolvasását is visszautasítja. „Ego lego ad censuram tantum” – mondja, a kéziratot megítélni nem tudja, ha Wespriemi akarja, kiadhatja. Ez a kézirat ezek szerint semmiképp sem kiadásra felküldött mű még. Ha az lett volna, akkor szóba került volna e beszélgetésnél a cenzúrázása, s az akkori előírások szerint két példányban vitte volna magával Kováts János, aki így folytatja beszámolóját:

„Kezemnél vagyon ugyan már a Centuria, de még jó alkalmatosságom nem adatott, hogy Kollár Úr ő Nagyságának¹²⁰ kezében adhassam. Szombatra terminált a velle való bővebb

¹¹⁷ Az Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 18 (1960) pp. 162–167.

¹¹⁸ Uo. p. 165.

¹¹⁹ A szöveg eredetije:

„Swieten Úr ő Nagyságának szőlő Paqvétát magam vittem el és személyly szerént kezében magam adtam, s hogy a dolgot circumstantialiter meg írjam illendőnek ítélttem. Tegnap három órakor hozzája menvén köszöntöttem eképpen: Bonam diem precor Excell. Vestram Dominationem! Experientissimus Dominus Stephanus Wespriemi Md. Doctor Civitatisqve Debreczeniensis Ordinarius Phisicus salvere jubet Excell. Vestram Dominationem, huncqve fasciculum cum adjunctis suis per me humillime submittit. Mongya osztán ő Nagysága mosojogva: Sedes Tu Domine, nem akartam leülni, de erővel maga eleibe ültetett, a levelet elolvassván, monggya: ille Biographiam vult scribere Medicorum, én feleltem: Omnino Domine Excellent. Meg nézegetvén nagygyából ismét így szől: Ego scio Hungaros fuisse semper viros praeclaros: scribit enim quilibet orationes inaugurales, et istae possunt conquiri in Hungaria et Transylvania. Ego lego ad censuram tantum, haec censura non indigent potest edere. Ego hac de re iudicium ferre non possum; utánna veti ismét, haec mihi perlegere non vacat, nec laboris enim copia nec aetas permittit; tanto magis autem de hoc opere ipsius iudicium meum dicere non possum, si velit, potest edere. S utollyára ezzel botsátott el kezemben adván azon Centuriát: Salutes ipsum meo nomine.”

beszélgetésre, és ekkor insinuálom ezt a munkátskát. A küldött két könyvetskét vette kedvessen és meg is köszönte. Mondottam volt akkor, hogy kézhez adtam, hogy az Úr levelével is udvarlott volna, de az én hirtelen való eljövetelem nem engedte, nem ártana úgy reménylenem ha az Úr ő Nagyságának írna: caeterum már én úgy cselekszem, amint legjobb léssen.”

Augusztus 8-án Weszprémi érdeklődik Baldinger Biographiája felől.¹²¹ 19-én Kováts újabb értékes adatokat közöl a 'Succincta' kéziratának sorsáról:

„8a praesentis hozzám dirigált levelét az Úrnak vettem egész kedvességgel, és mingyárt actu válaszoltam volna is reá, hanemha a megírt könyvnek keresése az időből kifogyasztott volna. Az Úr levelében specificált Biographiának első Tomusának második darabja is kijött ugyan már, de még a Bétsi Bibliopoliumokban soholis nintsen, hanem két helyen is biztattak az Új esztendőnek első hetire, ehez képest reménylenem hogy rövid időn meg kaphatom, mihelyst pedig meg kapom, azonnal a tevő lésszek, amit az Úr, levelében parantsolni méltóztatott. Az Úrnak általam fel küldött írását ami illeti, már régen Kollár Úr ő Nagysága kezében vagyon, de még egészszzen által nem olvasta, mivel sok foglalatossági vagynak, hanem említette a minapében, hogy még semmi eleiben nem akadott, amit corrigálhatott volna, vagy meg bővíthetne, de azon fog igyekezni hogy valamit ő Nagysága is conferálhasson azon munkának perfectiojára. ... Ez a munka ő Nagyságának mondhatom valójában, igen tettzik, és nagy kívánsággal várná, ha valamikor ki nyomtatattódnék, azt mondá nem régiben is: azt a derék embert noszogatni kell, hogy e munka kiadásával a tudományszerető közönségnek szerezzen újra örömet”.¹²²

A következő, általunk ismert Kováts-level 1770. január 23-án kelt:

„29a praeteriti anni praterlapsi [„az elmúlt év december 29-én”] datált levelét az Úrnak én vettem egész kedvességgel és eddig feleltem volna is reá, de Baldingerre várakoztam, mivel már régtől fogva Bétsben a censurán hever,¹²³ de még eddig is nem jött a Bibliopoláknak Kezekben: már azért utánnok várakozni meg unván a választ tovább halogatni nem akartam.”

„10. A dolgot én közlöttem Kollár Úr ő Nagyságával és mindenekben ígéri szolgálattját, sőt az Úrnak ezen observatiojára: Ha vajon nem állanának é ellent a Jesuiták, ezt felelte és hogy ő Nagysága nevével meg is írjam azt üzente: Hála Istennek, a mi (tudományos) közösségünkben nem számít semmiféle vallási különbség, legyen az illető ortodox vagy heterodox, a tudományos közösségben egyremegy. Mióta pedig a jezsuitáknak már nincs befolyásuk a cenzuránkra, igen gyakran olyan könyvek is megjelennek, amelyek nincsenek az ínyükre.¹²⁴ Ez azért semmit nem obstal, fogj a ő Nagysága recommendalni valamellyik Bibliopolának tsak hogy még egy exemplárt kelletik készíteni a Typographus számára, mivel amit censurara beadnak az ottan marad. Más módot nem látok leírásában, hanem magam hozzá fogok s le írom, úgy is még valami két hétig talán tovább is kelletik Bétsben várakoznom. Ezt commendállya pedig ő Nagysága hogy leg jobb léssen in 80 majori nyomtatattatni. Ha azért praefatitot vagy valamit akar még az Úr hozzá tenni küdgye fel az Úr azt is s tégyen mindenekről rendeléset, akarattya felől.”

---

¹²⁰ Kollár Ádám Ferencről lásd: Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936.

¹²¹ Baldinger művéről lásd a 86. sz. jegyzetet!

¹²² „Stimulandus ille Bonus Vir erit, ut Remp. Literariam hoc opusculum publica luce donando, iterum consoletur”

¹²³ Azaz revízió. A revisio az országba behozott könyveket, míg a cenzúra a nyomtatásra benyújtott kéziratokat bírálta el. A korban másutt is gyakori a két kifejezés keveredése.

¹²⁴ A szöveg eredetije:

„commitalta: Deo sint gratiae in nostra Repub. nulla Religionis consideratio nullum discrimen sit aliquis Orthodoxus vel Heterodoxus in Repub. litteraria perinde est. Proinde in censuram nostram Jesuitae nullum prorsus influxum habent, unde saepissimae prodeunt libri palato ipsorum minus sapidi”

„40 Magyar medikus Deák nintsen már mostan itten olyan forma emberséges ember akire valamit lehetne bízni kivált Protestans a többekkel pedig nem vagyok esmeretes: hanem tsakugyan vagy on itten valami Balog Sos Mihály nevű Doctor, aki már három Esztendőül fogva, miolta tudniillik Academiákról haza jött mindég itten vagy on s reménylem is hogy még tovább is itten fog maradni.¹²⁵ Ezen emberséges ember tudom ha soká itten lenne fogna örömet mindenekben szolgálni az én elmenetelem után, mivel addig én mindent amit tsak töllem meg lehet örömet és szívesen véghez viszek.”

Tehát Weszprémi az orvoséletrajzok Bécsbe küldésével szerette volna megnyerni van Swieten támogatását történeti munkájához is. Ugyanakkor azt remélte, hogy ha ez sikerül, akkor nem akad fönn a cenzúrán a sok protestáns orvosdoktor (akik gyakran teológusok is) dicsérő munka. Van Swieten és Kollár is megnyugtatta, sőt Kollár tanácsaival segítette. Úgy látszik, az előbbi igazán mégsem sikerült megnyerni az ügynek.

1770. február 2-án Kováts újra ír:

„Azt írák ugyan 23a praeteriti datalt levelemben hogy magam fogom purizálni azon Biographiát Typus alá, de olly szoros írás adá magát azomban elő hogy lehetetlen lenne nekem azt akkorára el is készíteni mikorra el menni szándékozom. E véget tegnap Pázmándi Gábor Urammal¹²⁶ arra végeznék a dolgot, hogy mással irattyuk le; vagy on tudni illik ő Kegyelmeének egy esmérős Medicus Deákja aki szokot pénzért írni, egy Arcusért kíván egy petákot, és így ezért fogna esni 2 fl. és 55 xr. Hogy azért a dolog jobb móddal mehessen végben, még itten létemben, az írást által adám és papirossat is adék hozzá, hogy minél hamarébb el készítvén azt tselekedgyem velle a mit az Úr fog parantsolni s Kollár Úr ő Nagysága commendalni. Nem fogna azért úgy ítélem ártani ha az Úr van Swieten ő Excellentiájának is írna hogy a censurán annál hamarébb által mehetne, s által menvén minél hamarébb Typus alá adhatnánk. Ennek felette én úgy gondolkoztam, hogy talám jó lenne ha azon Biographia Ordine Alphabetico nyomtatódnék ki, és ugyan e véget az iratását is úgy intéztem, hogy ha az Úrnak consensusa fog ezen dologhoz járulni lehessen úgy intézni. Próbáltam Chronológiára is venni, de helyessen és jól úgy nem eshetik, mivel bizonytalan ki mikor lett Doctorrá és mikor született etc. hanem ordine alphabetico meg lehet, ami a következő Centuriakat nézi idővel propter majorem commoditatem [a jobb kezelhetőség végett] azokat is úgy lehetne rendbe szedni: ez ugyan fog függeni az Úrnak bölts rendelkezésétől.”

„P. S. A Báldinger mégis a Censurán vagy on, de lészen gondom reá, hogy mihellyt ki szabadul azonnal meg vegyem és a tevő légyek, a mi az Úrnak kívánsága.”

Kollár is javasolja tehát, hogy Weszprémi írjon van Swietennek, hogy az segítse a cenzúrán átjutni művét.¹²⁷ E levélből az is egyértelmű, hogy a kézirat nemcsak bevezető nélküli, hanem szóló lapokból álló, életrajzonként külön. Az azonban biztosnak látszik, hogy a szerző 100 életrajzot küldött Bécsbe. A mű címe ugyanis már 1768-ban biztosan megvolt, mégpedig a mai formájában, amint ezt a Katona Istvánhoz elküldött önéletrajz utáni művek felsorolásából kiderül. Kováts János ajánlatát helybenhagyta Weszprémi, a mű ABC-sorrendben látott napvilágot. A debreceni Református Kollégium Levéltárában található 'Succincta'-kézirat is ebben a rendben íródott, de már nem tételenként külön lapra, hanem folyamatosan, annak másolását tehát 1770 februárjánál korábbra nem helyezhetjük.¹²⁸

¹²⁵ Balogh Soós Mihály győri származású orvosdoktor 1766-ban védte orvosdoktori disszertációját Utrechtben.

¹²⁶ Pázmándi Gábor 1770-ben Bécsben szerzett orvosdoktori fokozatot.

¹²⁷ Van Swieten szervezte újjá a bécsi cenzúrahivatalt 1751-ben, 1759-től e hivatalnak elnöke is volt. V. ö. Klingenstein, Grete: Van Swieten und die Zensur. In: Gererd van Swieten und seine Zeit. Hrsg. Erna Lesky und Adam Wandruszka. Wien–Köln–Graz, 1973. pp. 93–106.

¹²⁸ E kéziratot – Módis véleményével ellentétben (id. mű pp. 163–164.) – nem tartjuk Weszprémi sajátkezű írásának.

A február 16-án kelt Kováts-levél szerint Kollár visszautasította a neki való dedikálást, s azt tanácsolja, hogy van Swietennek ajánlja azt Wespriemi.

„Noha én azt régen tudom, hogy ő Nagysága éppen egy általán fogva nem szokta acceptálni az ollyatén neki való Dedicatiót, mindazon által mégis fel tettem magamban hogy emígy mellesleg meg említem meg is említettem, tamqvam aliud agendo, de éppen nintsen semmi kedve hozzá, ugyan maga kérlette ha lészen é praefatioja, és kinek lészen dedicalva? s nevetve mondtam azt soha sem lehetne jobban dedicalni senkinek is mint ő Nagyságának, s nem is illethe jobban senkit is mivel ő Nagysága legjobban tudgya, a Magyar Országai dolgokat, s erre monda: ezt egyáltalán nem akarnám, nem mintha ezt a derék embert lenézném, de egyéb okokból nem lehetséges és szabad, olyan meggondolások miatt, amelyekről nem akarok beszélni. Magam azonban azt ajánlanám, dedikálja a könyvet Van Swietennek s majd én is ajánlom a művet; ezeket így halván nem is kezdém tovább nógatni, nehogy úgy tűnjék, mintha visszaélnék a türelmével.”¹²⁹

Wespriemi közben a kézirat ügyében írt van Swietennek is. A február 22-én kelt válasz szerint semmi kétsége van Swietennek abban, hogy Wespriemi műve tetszeni fog a közönségnek. A bécsi cenzúrától nem kell félni, mert az mindig kedvez a művelteknek.¹³⁰

Ismerünk még egy levelet e tárgykörből, amelyet Kollár 1770. december elején keltezett. A levélben az alábbi rész számol be Wesprieminek a Centuriáról:¹³¹

„Művedet, a Magyarország és Erdély orvosainak első centuriáját, kiváló férfiú, avval a gyönyörűséggel olvastam, amellyel olyan munkákat szoktunk olvasni, amelyek szakterületünkbe vágnak, ám amelyekben szüntelenül számunkra eddig ismeretlen dolgokat fedezünk fel boldogan... centuriátat óriási tetszéssel olvastam, és teljesen méltónak tartom arra, hogy a köz érdekében mielőbb megjelenjék, téged pedig ne csupán az orvosok – akik közt érdemeidnél fogva már korábban az első helyen állasz – hanem, nagy ékességünkül és díszünkül, az én kollégáim, a magyar filológusok sorába is emeljen egyben. Ennyit első száz életrajzodról. Másik leveledben viszont azt írod, Kiváló Férfiú, hogy ezen első száz darabot

---

¹²⁹ A szöveg eredetije:

„[...s erre monda]: hoc ego absolute nollem, non qvasi bonum istud virum contemnerem, sed aliae qvo minus id fieri possit et deberet obstant reticendae rationes: sed ego svaderem dedicaret ipsi van Swietenio, et ego opus idem commendatum facerem: [ezeket így halván nem is kezdém tovább] urgeálni ne modestia ipsius abuti viderer.”

¹³⁰ „A censura Viennensi nihil metuendum est; favet semper eruditibus; impiis, blasphemis, impudicis metuenda tantum.” [„A bécsi cenzúrától nem kell félni, a tudós embereknek mindig kedvez, csupán a hitetlen, szentségtörő, szégyentelen embereknek kell tartaniuk tőle.”]

¹³¹ A szöveg eredetije:

„Primam medicorum Hungariae et Transilvaniae Centuriam Tuam, Vir Excellentissime, ea cum voluptate legi, qua legere solemus scripta, quae ad artes nostras pertinent, et in quibus multa nobis adhuc ignota passim occurrere laeti conspiciamus. ... centuriam Tuam maxima mea cum voluptate legi, et profecto dignissimam esse censeo, quae preli officio juris quam primum fiat publici, ac Te non medicorum solum, inter quos iam pridem merito Tuo principem locum obtines, sed contribulium quoque meorum, Philologorum, inquam, Hungarorum inserat numero, maximo nobis decori et ornamento futurum. Haec de prima[e] Centuriae editione Tua.

Scribis vero in altera epistola Tua, Vir Excellentissime, eandem Centuriam secundis abs Te curis locupletatam, et plerisque locis fuisse emandatam, ac diligentia quidem qua fieri potuit maxima, iisdemque ubique observatis, ut ante fecisti, scriptoris Hungarici legibus: quod enim vero consilium Tuum ut vehementer probo laudoque, ita iam nunc cura augor vereorque, ne limae Tuae, vir praestantissime, subirasci cogar; utpote parum fortasse catae providaeque futurae, et de opusculo, diligenter elaborato, ea pariter obrasurae, quae auctori fortasse nota vulgo ac superflua esse videbantur, ac lectoribus tamen plerisque omnibus erant futura longe gratissima.

Alteram hanc Centuriae Tuae editionem avidissime acerrimeque praestolor, ac simul Tibi polliceor, curaturum me esse perquam diligenter, ut eam brevi typis Vindobonensibus exscriptam in Bibliothecam Tuam inferre possis. Id autem Te etiam atque etiam oro, ut si fidei eam meae curaeque credere decreveris, bino exemplo descriptam ad me transmittas, quo Censorum Collegio celerius fieri possit satis; hic enim librariis, qui scripta nostrorum emendate exscribere queant omnino caremus, quorum vos copia laboratis. Adtestatur istud exemplar alterum a nescio quo librario, curante Pazmandio, scriptum, ex quo, si redditum fuisset a censoribus prelo committendum, aegerime sane certe emendata editio adornari potuisset.”

egy második százzal is kiegészítetted s a lehető legnagyobb szorgalommal – s miként eddig is tetted- a magyar irodalom törvényeit továbbra is szem előtt tartva, több helyütt is javítottad. E szándékodat igen dicsérem és helyeslem, ugyanakkor attól is félek és tartok, hogy tökéletesség-vágyadra, kitűnő férfiú, előbb-utóbb kénytelen leszek megneheztelni, hiszen talán – kevéssé meggondoltan és kevéssé előrelátó módon – eme túlságos alapossággal kidolgozott műből azt is kinyesegeted, ami a szerző számára talán közismertnek és feleslegesnek tűnhet, az olvasók többségének azonban sok örömet szerez.

E centuriád új kiadását türelmetlenül és izgatottan várom, s egyben ígérem neked, minden örömmel azon leszek, hogy Bécsben kinyomtatott példányait mihamarabb könyvtáradba helyezhesd. Téged azonban ismételten kérlek, hogy ha már egyszer valóban megbízol bennem, két kéziratot példányt addig is küldj át nekem, hogy a cenzori bizottság hamarabb megkaphassa, itt ugyanis teljes hiány van olyan írnokokban, akik a műveinket hibátlanul le tudnák tisztázni, s amilyenekben ti otthon bővelkedtek. Az a példány a bizonyíték erre, amelyet egy Pázmándi által megbízott ki tudja miféle írnok másolt le, s amelyből – még ha a cenzorok a kiadási engedély kíséretében vissza is adták volna – bizony aligha lehetett volna egy javított kiadást előállítani.”

Ezek szerint Wespérmi tovább csiszolgatta művét, amelyet most már sürgetve kér Kollár (valószínű ezt az állapotot tükrözi a ma Debrecenben található 'Succincta'-kézirat), s azt ígéri, hogy Bécsben kinyomtatattja, ha Wespérmi rábízta. De két példányt kér. A korábbi (Bécsben másoltatott) változat amúgy is hibákkal teli.

Ezzel meg is szakadnak ismereteink arról, hogy miért nem jelenhetett meg Bécsben e munka. Valószínűnek tűnik az alább közlendőkből, hogy nem Wespérmin múlt a bécsi megjelentetés megghiúsulása.

b) Lipcsében megjelenik

1772. január elején Bél Károly András¹³² leveléből arról értesülünk, hogy ő Wespérmi megbízására magára vállalja a lipcsei megjelentetést.¹³³

„Mi pedig a könyvedet illeti, amelyről beszámolsz, a Hungarus névnek, amelyet nagyra tartok, méltatlan örököse lennék, ha nem támogatnám minden örömmel e könyv kiadását.

¹³² Bél Károly András (1717–1782), Bél Mátyás fia, a lipcsei akadémia és a királyi könyvtár elnöke, az Acta Eroditorum szerkesztője.

¹³³ A szöveg eredetije:

„Profecto enim Liber Tuus, de quo ad me refers, eo pertinet, essemque Hungarici nominis, quod ego magni facio, indignus heres, nisi, quacumque possem ratione, eius libri editionem iuvarem. Indignum facinus, libri, ad historiam litterariam unice pertinentis, editionem impedire; sed est hic Swietenio fanaticismus, quem ego dudum novi. Tamen, noli timere! Prodibit hic partus Tuus apud nos Lipsiae, multo pulchrior, multo splendidior, quamprimum ad me miseris Manuscriptum Tuum, sed accurate, ut commode legi possit, descriptum, imprimis si, quod reor, Hungarica aut Slavica nomina occurrunt. Translegi iam cum Typographo, qui, pro quavis phylira, – pro primis centum exemplaribus, in charta impressoria, 3. et dimidium Florenum in charta scriptoria, 4. et, dimidium Florenum

– pro reliquis centum exemplaribus, pro quilibet,

in charta impressoria, 1 Florenum

in charta scriptoria, 1 Florenum et dimidium,

possit, quod verum fateor, vile pretium est. Igitur iam hoc a Te peto, vir doctissime, ut me docear

1. An omnia exemplaria in charta scriptoria, an impressoria, vel an divisim imprimi velis

2. Quot exemplaria? puto 400. Tibi suffectura: nam Typographus, Vir honestissimus, plura quam Tu iusseris, quaeque Tibi mittentur omnia, non imprimet.

3. quonam mittendus liber? et per quem? aut qua occasione?

Ubi super his rebus decreveris, meque certiore feceris, dabo operam ut sine mora imprimatur Manuscriptum; utque habeas mei in Te atque carissimam patriam meam studii documentum, ipse Correctoris munus mihi imponam, ut eo correctior liber prodeat értem még a magyar és a tót szót.”

Méltatlan gazság egy a tudománytörténethez egyedülálló módon kapcsolódó könyv kiadását akadályozni, de hát Swieten fanatizmusa már csak ilyen, nem is ért meglepetésként. De sose félj! Itt nálunk Lipcsében mihelyt kéziratod megérkezik hozzám, megszületik majd a gyermeked, mégpedig sokkal szebb, sokkal ragyogóbb formában, a kézirat azonban legyen pontosan leírva, jól olvashatóan, különösen ha, mint gondolom, magyar vagy szláv nevek akadnak benne. A nyomdással már megbeszéltem a dolgot, aki bármely mű esetén

- az első száz példányért nyomdai íven 3 és fél forintot, hasábon 4 és fél forintot kér,
- minden további száz példányért pedig általában nyomdai íven 1 forintot, hasábon pedig másfél forintot kér,

ami szerintem olcsó ár. Azt kérem tehát tőled, tudós férfiú, hogy tudasd velem:

1. Minden példány nyomdai ívre vagy hasábra készüljön, vagy kétféleképpen.
2. Hány példányt kérsz? Gondolom, 400-at. Annyi elég lesz, a nyomdász ugyanis becsületes ember és nem fog többet nyomtatni, mint amennyit megrendelsz, s amit rendeltél azt mind el is küldi neked.

3. Mikor küldjük a könyvet és kivel vagy hogyan?

Ha ezek felől döntöttél, és tudatod velem a döntésed, azonnal kinyomatom a műved, és hogy bizonyítsam, mennyire törődöm veled és drága hazámmal, még a korrektori munkát is elvállalom, hogy annál hibátlanabban jelenjék meg a könyv értem még a magyar és a tót szót.”

A levélből – és az előzményekből – arra következtetünk, hogy a mű a bécsi cenzúrán akadhatott fenn, van Swieten ezúttal nem állt ki Wespřemi mellett.

„Gyalázat ennek a pusztán a historia litterariára vonatkozó könyvnek a kiadását megakadályozni, de ilyen van Swieten eszelőssége (fanaticismus), amelyet már régóta ismerek” – írja Bél, aki olvasható, hibátlan kéziratot kér Wespřemitől, közli a nyomtatási költségeket, egyúttal megkérdezi: Milyen papírra nyomtattasson? Hány példányban?

„Gondolom 400 elég lesz: a nyomdász tisztességes, nem nyomtat többet, mint amennyit kérsz, és azt mind elküldi Neked.”

Hová, kivel és mikor küldessenek el a kötetek? Az imprimáltatást, sőt a korrektorságot is vállalja Bél Wespřemi és kedves hazája iránti szeretetének bizonyítékeként. Ugyanakkor kéri Wespřemitől annak Bábakönyvét, hogy Lipcsében 20 évvel megjelentetése után ismertesse azt; a levél utóiratában pedig pénzelőleget a nyomdász számára.

A debreceni Református Kollégium Levéltárában őrzött, Wespřemi által használt 'Succincta'-kézirat feljegyzéseiből már értesülünk erről a lépésről, a Bél Károly Andrásához eljuttatott kézirat alapszövege, valamint a később elküldött kiegészítések (ha sokszor csak feljegyzés formájában is) megtalálhatók e kötetben.

„Bécsből Lipcsébe 1772 február 16-án küldtem el az életrajzok kéziratát, amit Bruzianus [Bruz László]¹³⁴ sorai is bizonyítanak.”¹³⁵

1772. január 28-án küldte el Wespřemi az első kiegészítést 'Supplementa ad Biographiam Medicorum Hungariae et Transilvaniae partim addenda, partim corrigenda prout Tabella haec monstrabit' [„A Magyarország és Erdély Orvosainak Életrajzához részben hozzáteendő, részben benne javítandó kiegészítések, ez a táblázat mutatja, miképpen”] címmel. A kiegészítés tartalmazza a címlaptervezetet. Március 7-én második kiegészítését adta postára. Bél 21-én válaszolt. Már ekkor bedolgozta az utóbbi kiegészítést, az elsőt viszont még nem kapta meg. Ez késlelteti a mű kiadását, amelynek a kézírata Bécsből már rég megérkezett. Ha megkapja majd az első kiegészítést, gyorsan ki fogja adni, nagy oktáv alakban. A Wespřemi által kért előszó megírását szívesen vállalja. A végére index csatolását javasolja

¹³⁴ Bruz László ebben az időben a bécsi egyetemen folytatott orvosi tanulmányokat. 1775-ben doktorált.

¹³⁵ „Lipsiam Vienna exmissum est Manuscriptum Biographicum 16. Febr. an. 1772. testatur Litterae Bruzianae.”

(azokról, akiket a mű megemlít), s ha Wespzprémi jóváhagyja, akkor elkészítteti ezt. Mihelyst megérkezik a szerző által ígért 100 rajnai forint, azt a nyomdász serkentésére fordítja.

Április 7-en Wespzprémi ismét elküldte az első kiegészítés szövegét. Vida Tivadar az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött egyik kiegészítés-példány eredetije alapján ismertette is ezt.¹³⁶ Összevetéséhez azonban nem a kéziratos alapszöveget, hanem a megjelent, Bél által már kiegészített és javított nyomtatványt használta. A kézirat alapszövege alapján a Vida által kimutatottnál több kiegészítés is megállapítható, például új művek kerültek a nyomtatványba.

Közben április elsején írt levelében jelezte Bél, hogy megkapta Wespzprémi első kiegészítését. Bár sok a munkája, mégis saját kezűleg fogja bedolgozni a kéziratba, mielőtt azt a nyomdásznak átadja.

Wespzprémi január 28-án kelt levele szerint 400 példányt rendel, 300-at nyomó-, 100-at írópapíron. Bél megerősíti, hogy ő maga korrigálja a nyomtatványt, s a legjobb lipcsei nyomdával, Breitkopf-fal nyomtatattat. Kéri újra a 100 forint küldését, a nyomdász is kért – írja Bél. 1772. december 25-én kapta meg Wespzprémi Bél december 12-én írt levelét. A megjelenés késlekedéséről az alábbiakat olvashatjuk: legfőbb ok a supplementumok érkezése, amelyek bedolgozását sem a nyomdászra, sem másra nem bízhatja.

„Alighogy befejeztem ezt az unalmas és hálátlan munkát, megint jött a kiegészítés, a harmadik...”

Wespzprémi ezt május 5-én adta fel, s kezdhette előlről az egészet. Aztán jött a június 9-én elküldött „Supplementum 4tum, ultimum omnium” [Negyedik, mind közül az utolsó kiegészítés], de Bélnek már nagyon sok a napi foglalatossága. A további kiegészítések elküldésének időpontjai: 1772. szeptember 1. – az ötödik, október 10. – a hatodik, november 17. – a hetedik. Bél ezekről nem tett említést leveleiben. A 150 forintot azonban visszaigazolja, át is akarta adni a nyomdásznak, de közben megbetegedett. Most már meggyógyult és eljuttatta a nyomdászhoz a kéziratot, amely szép lipcsei típusal jelenik meg. Jövő húsvéti vásárkor eljuttatja a szerzőhöz a példányokat, ha az megírja, kinek kell átadnia azokat.

1773-ból nem ismerünk levelet, valószínű nem is írt Bél. Wespzprémi feljegyzései szerint augusztus 24-én érdeklődött Bélnél. 1774 elején Christian August Clodiusnál és Breitkopf nyomdásznál is tudakozódik, levelükhöz mellékelve a Bélnek szóló írást is. Clodius február 22-én írt válaszelevelében közli, hogy Bél „vivit et valet”. Hosszú hallgatásának oka sok munkája és az újabb kiegészítésekkel való bajlódása. Közben nem feledkezett meg a Centuriáról, s néhány nap múlva ő is ír. Március 20-án a nyomdász is válaszolt. Ő csak Wespzprémi leveléből értesült arról, hogy az Bélhez küldte kéziratát, hogy azt nála nyomtassa ki, s 150 forintot is küldött a nyomtatás meggyorsítására. Bár Béllal jó viszonyban van, erről még eddig nem tett említést neki. Ő úgy gondolja, hogy a kéziratot Bél más nyomdászra bízta. Legjobbna az látszik, hogy a legközelebbi vásárkor egy bécsi könyvkereskedő megkérdezi Bélt a mű nyomtatásáról, s az tájékoztatná a szerzőt az igazi tényállásról. Clodius is fog írni, kér téged, legyél óvatos – fejezi be levelét.

1774. március 1-jén, hosszú kihagyás után ismét írt Bél. Sértődött hangon mondja el, hogy betegeskedett s a sok kiegészítéssel bajlódott. Nehezményezi, hogy Wespzprémi Clodiushoz írt, s nem bízik benne. Úgy határozott, hogy a jövő vásárkor a debreceni kereskedőknek odaadja a kéziratot (schedas – mert szóló lapokról van szó!) s azok eljuttatják oda, ahová Wespzprémi akarja.

---

¹³⁶ Vida Tivadar: Ismeretlen Wespzprémi-kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban. = Magyar Könyvszemle, 1977. pp. 53–58. A kézirat jelzete: Batthyány-gyűtemény, Cat. X. Hist. Tit. VII. a. 19. – Vida azon feltevését, hogy a kézirat Bél Károly Andrásról kerülhetett Pozsonyba, nem tartjuk valószínűnek. Inkább a fent említett, elkallódott kiegészítés-példányról lehet szó.

„A 150 forintot is, amelyről azt gondoltad, hogy elverted, átadom nekik. Amit kézírásommal találsz benne, azt mind szívesen átadom a feledésnek, mert megvallom, tisztességes ember számára a gyanú is súlyos.”

Am a következő, 1774. július 16-án kelt levél már az első nyomtatott ívet kíséri. Hogy közben mi történt, Weszprémi gyanúja valóságnak megfelelő-e, vagy Bél már korábban is a Sommer-nyomdával tárgyalt, ahol végül is megjelent a mű, nem tudjuk. Mindenesetre Weszprémi az előszóban is olvashatja, mennyire tetszik Bélnek a munka. Augusztus 6-án és 10-én is 3-3 ívet (B–D, E–G) indít útnak.¹³⁷ Meg is jegyzi magyarul 10-én írt levelében: „Rest-é még 's lusta a Lipsiai Professor? nem hiszem!” A késedelmet szép kivitellel egyenlíti ki. Reméli, hogy azok is tetszenek a szerzőnek, amelyeket ő adott hozzá. „Emberséges ember vagyok, úgy tanítottja a' szegény Attyám, et omnis virtutis mater, Experientia.” Augusztus 17-én a következő három ívhez mellékeli levelét, s azt írja, hogy két hét múlva az egész mű elhagyja a sajtót; ismét kérdezi, hová küldje a példányokat. 31-én a 11–12. íveket adja fel, s jelzi, hogy egy héten belül megkapja Weszprémi a 13-at is, amely a címet és az előszót tartalmazza. Kéri, jelezze, hogy megérkeztek-e küldeményei, mert semmi választ nem kapott még.¹³⁸ Pedig várja már gondosságának dicséretét vagy gondatlanságának kifogásolását.

1775. január 22-én megjelent az előszót tartalmazó ív, már előbb, mint Weszprémi hibajegyzékét Bél megkapta. Ezért az a bevezető egy részét hagyta el, hogy helyet adjon az errata-nak.

„A következő héten, amint meghagytad, Bécsbe, Grefferhez küldünk 150 példányt, a többi házában őrzöm, hogy, ha netán az előzőkkel valami baj történne, épségben maradjanak.”

Az előszót kísérő levélben jelzi azt is, hogy a 150 forintból megmaradt összeget a debreceni kereskedőktől visszaküldi húsvéti vásárkor.

Február 18-án arról számol be, hogy 200 példány (150 nyomó-, 50 írópapíron) már házában van, s addig ott tartja, míg visszajelzést nem kap a másik 200 példány megérkezéséről. Egyúttal küldi a lipcei újságban megjelent recenziót. Március 15-én, mivel nem kapott választ, megismétli a példányokról írtakat s ebből a levélből egyértelműen kiderül, hogy Lipcsében Bél ismertette a Succinctát.¹³⁹ (Az ismertetést előző levelében küldte el.) Kérdésként felveti, hogy talán azért nem ír Weszprémi, mert nem tetszik neki az előszó.

c) A bécsi változatról

¹³⁷ Az F íven, Köleséri Vetus et Nova Daciájánál megemlíti Weszprémi, hogy azt Bél atyja (Bél Mátyás) Adparatusába beledolgozta, s megjegyzi:

„Jam Belianae quoque latitantis huius thesauri participes.” [„Már a Bél-művek is méritenek ebből a rejtett kincsesbányából...”] Bél rögtön megnézte kéziratát, amelyeket, mikor 1744-ben Pozsonyba látogatott, atyja adott neki. Nagyon megörült, mikor megtalálta Sommersberg Daciáját, a szerzőnek atyjához küldött eredeti levelével együtt, aki abban Kölesérit egy szóval sem említi, azt mondja, hogy az az ő műve. Levelének hátlapjára atyja ráírta a választ. Ezen a kézíraton kívül birtokolja pl. Fasching nevű jezsuita Daciáját is. „Egy Asztal igaz Tokai borért, copoales istius Daciae ad Te dabo”, a debreceni kereskedők a húsvéti vásárkor el is vihetnék. A levél utóiratában az alábbi tudatja Bél Weszprémivel: Bél Mátyás sajátkezűleg javított Prodrum antiquae et novae Hungariae példánya, amely különösen Sáros megyére tartalmaz kiegészítéseket, szintén birtokában van. Sok elfoglaltsága miatt ennek új kiadására nem gondolhat, „tehát hogy halálom után el ne vesszen ez a munka, elhatároztam, hogy eladom”. 36 magyar forintért ajánlja a debreceni szenátusnak, vagy más magyarországi vevőnek.

¹³⁸ A debreceni Succincta... I. kézirat 199. lapján található feljegyzések szerint Weszprémi az alábbi időpontokban küldte el az egyes íveket: júl. 9. „exmisi Göttingam Memoriae medicorum Hung. ad D. Jo. Baty plagulas 1. et 2.” [„kiküldtem Göttingába Bati úrnak a magyar orvosok emlékezete 1. és 2. kéziratköteget”]. Bati János 1775-ben Utrechtben nyert orvosdoktori oklevelet, előtte Leydenben és Göttingában tanult. – Júl. 16. 3–4. ívek; júl. 23. 5–6. ívek; aug. 2 7. ív; aug. 9. 8. ív; a kilencedik ív esetében már nem szerepel a dátum. Nem világos előttünk a Bél és a Weszprémi által jelzett időpontok összefüggése.

¹³⁹ Bél nem az Acta Eruditorumban, hanem a szintén általa szerkesztett Leipziger Gelehrte Zeitungban jelentetett meg ismertetést a műről.

Az orvoséletrajzok első kötetébe, miként láttuk, Bél Károly András több Wespzprémi által hozzá küldött kiegészítést dolgozott be 1772–1774 között. De néhányat – főleg újonnan megjelent művek adatait – önállóan is hozzáadott egy-egy helyen. A bevezetőben szép szavakkal méltatja a művet, a szerzőt, s annak módszerét. A kötet végén Wespzprémi újabb száz orvos életrajzát ígéri „ex adversariis”. Kiadatlan művei közt már 1768-ban említette a második száz meglétét. Ugyancsak szerepel a második, sőt a harmadik centuria meglétének említése Baldingernél. Mindezekből Módis László arra következtetett, hogy a második kötet anyaggyűjtése és nagyjában való elrendezése is megtörtént 1769-re.¹⁴⁰ Az első kötet végén közölt névjegyzék és a második kötetben megjelent életrajzok azonban olyan nagy eltérést mutatnak, amelynek alapján e felfogást tarthatatlannak tartjuk.

A kiterjedt levelezés következtében újabb és újabb adatok álltak Wespzprémi rendelkezésére, ám 1774 tavaszáig csak az első kötet kiegészítésével foglalkozott, semmi adatot sem találtunk arra, ami a következő kötet végleges összeállítására utalna. 1774 márciusában – a fentebb már ismertetett okok miatt – Bél sértődötten közölte, hogy visszaküldi az első kötet kéziratát. Valószínű, hogy Bél e levelének a hatására írt Wespzprémi előszót az első kötet elé ezen év júliusában. Ennek végén mindenkit kér, hogy munkájához nyújtsanak segítséget, küldjék el munkáikat. Mivel közben Baldingernél megjelent az ő életrajza,¹⁴¹ a most tervezett kiadásból azt is kihagyta volna. Ekkor készítette el Wernher György életrajzának kiegészítését a 'Pannoniae Luctus' verseivel, a kötet végére pedig saját életrajza helyére Zoltán Józsefét illesztette.

Az első centuria kiadásváltozatairól az alábbiakat sikerült megtudnunk: a Bél által elküldött 200 példányból Wespzprémi 1775. október végéig körülbelül 50 példány szétküldését jegyezte fel.¹⁴² De már 1775 nyarán ismételt levélben ígérte meg neki a bécsi Trattner nyomdász, hogy a második centuriát kiadja, s a lipcsei kiadást is pótlásokkal együtt, mert a csak 300(!) példányban nyomtatott mű a barátok közt is hamar szétosztható.¹⁴³ Ősszel újra sürgeti Trattner –¹⁴⁴ aki a második száz nyomtatásakor a még 1774. július 14-én keletkezett előszót – Wespzprémi Mária Teréziától 1767-ben kapott érmét, továbbá az utolsó ívet, azaz a 99. tétel kiegészítését és az új századik tételt, továbbá a mű végére helyezett kiegészítéseket meg is jelentette. Ma kétféle alapváltozat létezik: a teljes egészében lipcsei és az új előszóval és utolsó ívvel ellátott, tehát részben bécsi.¹⁴⁵ Egyes bécsi kiadásokban megmaradt Bél Károly András előszava, sőt olyan is akad, hogy a lipcsei alappéldányba került bele a Mária Terézia által adományozott érem metszete.¹⁴⁶

1778. augusztus 12-én Czirbesznek, 22-én Praynak írta nagyjából azonos szöveggel szerzőnk az első és második centuria egybekötött példányát kísérő levelében.¹⁴⁷

„A Bél-féle bevezetőt és az utolsó cikkelyt kiemeltem, hogy miért, azt akkor is könnyen kitalálhatod, ha magam nem mondom meg.”

¹⁴⁰ Lásd a 368. sz. jegyzetet!

¹⁴¹ Lásd 86. sz. jegyzetet!

¹⁴² Debrecen, Református Kollégium Levéltára, Succincta-kézirat, p. 203.

¹⁴³ Wespzprémi Czirbeszhez írt leveléből (1775. aug. 8.)

¹⁴⁴ Wespzprémi Prayhoz írt leveléből (1775. nov. 25.)

¹⁴⁵ A kiadási változatokról lásd: Durzsa Sándor: Wespzprémi István levelei Pray Györgyhez. = Magyar Könyvszemle, 1957. pp. 166–170. és V[értesi] S[ándor]: Függelék. In: Wespzprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kövári Aladár. 1. köt. Bp., 1960. pp. 423–425.

¹⁴⁶ A debreceni Egyetemi Könyvtár 759.053. jelzetű példányába Márton István által írt bejegyzést közli Ember Ernő 'Wespzprémi István beszélgetése...' című cikkében.

¹⁴⁷ Az eredeti szöveg:

„Praefationem Belianam et ultimum articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile divinare poteris.”

A kutatók e mondat titokzatosságát Bél előszavának a kivágására vonatkoztatják.¹⁴⁸ Bél Wespzprémihez írt leveleinek ismeretében véleményünk szerint nem erről lehet szó. Talán csak arról inkább, hogy a két meglevő előszó közül kellett Wespzpréminek választania. Valószínű nem a korábbi sértődöttség miatt döntött sajátja mellett. Durzsa feltevése, hogy Bél és Wespzprémi kapcsolatának megromlása azért következett be, mert a Bél szerkesztésében megjelent 'Acta Eruditorum' nem ismertette az első centuriát, miként fentebb már láttuk, nem helytálló.¹⁴⁹ A Czirbesznek és Praynak küldött levélben véleményünk szerint nem kell titokzatosságot keresnünk. Több fennmaradt példányban is szerepel mindkét előszó. Az utolsó életrajzot pedig Baldinger közben – a kézirat Lipcsébe küldése után – megkapott műve tette feleslegessé. Egyébként Czirbesz pl. kapott példányt a lipcsei változatból is.

Wespzprémi 1779. június 8-án válaszolt Bélnek azon levelére, melyben az azt a gyanúját írta le, hogy szerzőnk vagy a nyomdászra, vagy órá, aki a korrigálást végezte és az előszót írta, neheztel. A második centuriáról nem kapott egy sort sem, hogy azt ismertesse. De a kötetet hiába kereste a Lipcsében működő húsz könyvkereskedőnél is. Wespzprémi levele azonban megnyugtatta, hiszen a harmadik kötet kiadásának lipcsei lehetőségeiről érdeklődik. Sőt Bél a Societas Jablonoviana tagjai közé is fölvetette Wespzprémit,¹⁵⁰ aki 1781-ben művének második és harmadik részét (azaz a második centuriát) elküldte neki.

További adatgyűjtés és az orvoséletrajzok újabb kötetei

a) Adatgyűjtés

Az alábbiakban nem időrendben, hanem levelezőpartnerek szerint folytatjuk, az orvoséletrajzokkal kapcsolatos vizsgálódásainkat. Eltekintünk a mások által már ismertetett Prayhoz és Cornideshez írt levelek, továbbá az általunk másutt közölt Perliczi-levelek ismertetésétől. Az újabb kötetek megjelentetésére vonatkozó kevés adatot azonban kiemeljük a levelekből, s a fejezet végére helyezzük.

Czirbesz Jónás Andrással a már korábban megkezdett levelezés 1787-ig tartott. Czirbesz az egész Felvidéken (in provincia montana) gyűjti az adatokat, Wespzprémi gyakran konkrét kérdésekkel is fordul hozzá. 1770-ben Sailer Károly Vilmosról,¹⁵¹ 1774-ben Spilenberger Sámuelről.¹⁵² Szíves figyelmébe ajánlja Czirbesz Wespzpréminek a Debrecenbe magyar nyelvet tanulni menő Samuel Lindemann iglói kereskedő fiát. 1775-ben arról számol be, hogy Hambach Sámuelről nemcsak annak életrajzát, hanem az atya, Hambach Jánosét is meg tudta szerezni, sőt utóbbinak kiadatlan kéziratait is végigtanulmányoztatta. Egy levélben van Swieten báró 1758-ban bízta Hambachot, hogy 'Lommius redivivus' című orvosi gyakorlatát leíró művét adja ki. Ha ezt, vagy más levelet a Hambach Jánoshoz írtak közül Wespzprémi ki akarná adni, küld majd másolatot.¹⁵³ Ebben az évben szerez értesülést az első száz megjelenéséről Czirbesz.

„Neked pedig ... nagy és nagylelkű férfiú, polgáraink mindig is lekötelve érzik magukat”¹⁵⁴ – írja, s kéri a példányt.

¹⁴⁸ Lásd ismét a 385. sz. jegyzetet!

¹⁴⁹ Lásd ismét a 379. sz. jegyzetet!

¹⁵⁰ Bél leveléből úgy tűnik, hogy Wespzprémi tagsági föl vételéből ő, mint a társaság elnöke, hiúsági kérdést csinált. A felvételi diplomát lásd: Succincta... IV. pp. 497–498.

¹⁵¹ Succincta... II. p. 182.

¹⁵² A küldött adatot (1622-ben megjelent diesratio) Wespzprémi a Succincta... III. kiegészítései között jelentette meg (p. 457.)

¹⁵³ V. ö. Succincta... II. p. 79.

¹⁵⁴ „Tibi vero ... Vir magne et Generose semper obstricti manebunt cives nostri”

Augusztus 8-án Wespérmi megköszöni a kapott Wirth-életrajzt,¹⁵⁵ s küldi a kért példányt. Még ebben az évben újabb adatokat küld Hambach Jánosról, Drauth Sámuelről,¹⁵⁶ Albrich Jánosról,¹⁵⁷ Galeotto Martioról.¹⁵⁸ Wespérmi azt kéri, hogy Hambach elődjének, Spilenbergnek a leomlott iglói toronyban talált „szózat”-át küldje el neki. 1776-ban meg is kapta.¹⁵⁹ Általában Ab Hortis Sámuel levelét is mellékelte Wespérmi Czirbeszhez írt leveléhez.¹⁶⁰ Küldött Bábakönyvből, hogy Czirbesz ismertesse azt az Anzeigenben, mert még sehol sem ismertették. Buchholtzról,¹⁶¹ Bácsmegyeiről¹⁶² és a Wipacherekről¹⁶³ érkeztek ebben az időben az adatok Iglóról Debrecenbe. A Bábakönyv ismertetését Czirbesz megígérte, ám közben megszűnt az Anzeigen.¹⁶⁴ Augusztusban Wespérmi a második centuria első részének sorrendjét tudatta Czirbesszel. Az utóbbi viszont azt tanácsolta, hogy Wespérmi írjon Johannes Daniel Andreas Janozkinak, aki a lengyel írókról megjelentetett első kötete után a másodikon dolgozik.¹⁶⁵ Az életrajzgyűjtemény első kötetét Czirbesz el is küldte Wespérminek. 1778-ban Wespérmi fia, atyja tudta nélkül, Kazzay Sámuel buzdítására levélben fordult Czirbeszhez numizmatikai ügyekben. Maga Wespérmi „seviori tuae censurae” juttatta Iglóra orvoséletrajzainak első és második kötetét.

Egy másik példányt azért küldött Czirbesznek, hogy küldje el Varsóba, hogy „addet id forte petitioni nostrae aliquod momentum” [talán kérésünkhöz valamilyen momentummal hozzájárul majd]. Ugyanis Christian Steinensis 1545-ben Krakkóban megjelent művének¹⁶⁶ a másolatát kérte szerzőnk Janozkitól. Wespérmi fia, Imre, eközben Késmárcra ment német nyelvet, Czirbeszé pedig (Petrus Willhelmus) Debrecenbe magyart tanulni. Varsóból a kért másolat végül Czirbesz sürgetésére megérkezett. 1779-ben Pécsi Lukács Ransanus-kiadását¹⁶⁷ és Fröhlich Dávid által összeállított kalendárium-példányokat¹⁶⁸ kapott Wespérmi Iglóból. 1781-ben Perliczi János Dániel könyvtárának sorsáról,¹⁶⁹ Madai haláláról tudatta szerzőnk. A következő, utolsó levél 1787-ben kelt. Wespérmi ekkor a Janozki művének második kötetét kérte, s értesítette barátját, hogy a harmadik centuria – azaz a negyedik kötet – is sajtó alatt van.

Horányi Elek 1769-ben Velencéből¹⁷⁰ fordult Wespérmihez, akinek tervéről „néhány hónapja” Bod Péter ’Magyar Athenás’-ából értesült. Levelében azt kéri, hogy szerzőnk küldje el neki azon orvosok jegyzékét, akik Czwittingernél és Bodnál nem szerepelnek, vagy ott hiányosak, esetleg téves adatokat tartalmaznak. Horányi 1773-ban Bél Károly Andrásnál akarta megjelentetni biográfiai gyűjteményét, de az nem vállalta, ezért Halléba küldte az őt

¹⁵⁵ V. ö. Succincta... II. p. 207.

¹⁵⁶ V. ö. Succincta... IV. p. 62, 149.

¹⁵⁷ Succincta... II. p. 6.

¹⁵⁸ Uo. p. 61.

¹⁵⁹ V. ö. Succincta... III. p. 457.

¹⁶⁰ A levelezésnek ez a fajtája a korban szokásosnak mondható. Ab Hortis Sámuel (1729–1792) a szepességi Szombathelyen volt 1761-től evangélikus lelkész. A bécsi Anzeigenben főleg genealógiai cikkeket írt.

¹⁶¹ Buchholtz Györgyről lásd: Succincta... II. pp. 35–49.

¹⁶² Bácsmegyei István Pálról uo. pp. 19–22.

¹⁶³ Wipacher Dávidról uo. pp. 204–206.

¹⁶⁴ Az Anzeigen 1771–1776 között kéthetenként jelent meg Bécsben, Tersztyánszky Dániel szerkesztésében.

¹⁶⁵ Janozki, Johannes Daniel Andreas: Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae. Vol. I. Varsaviae et Lipsae, 1776. A második kötet 1779-ben jelent meg.

¹⁶⁶ RMK III 364.

¹⁶⁷ RMNy 444. Ransanus tévedéseit Gottfried Schwartz igazította helyre: Recensio critica Epitomes rerum Hungaricarum auctore Petro Ransano (Lemgoviae, 1774).

¹⁶⁸ A Fröhlich Dávid által összeállított kalendáriumot Magyarországon és külföldön is nyomtatták. (V. ö. RMK II 2448., ill. az RMK III-ban több tucat kiadással.)

¹⁶⁹ Lásd: Szelestei N. László: Perliczi János Dániel. In: OSZK Évkönyve 1978. Bp., 1980. pp. 407–437.

¹⁷⁰ A következő évben Velencében meg is jelentette Horányi írói lexikonának tervezetét ’Prodromus Hungariae Literatae’ címmel.

kötetre tervezett mű első kötetét.¹⁷¹ A kötet életrajzainak leírási módját is közölte Wespriemivel, akitől kölcsönkérte Baldinger életrajzi művét. Az orvoséletrajzok első száza tetszett Horányinak, a második száz névjegyzékével kapcsolatban azonban kifogásai vannak. Abaris, Anacharsis és egyéb szittya orvosok elhagyását javasolja, s a „de Dacia” nevűek esetében óvatosságot ajánl.

Tuba Sándornak¹⁷² 1769 decemberében kb. 40 könyvet kellett volna elküldenie Pozsonyból Debrecenbe. Ő maga jobbnak tartaná, ha Wespriemi megírná, mit kell kiírnia belőle:

„...miről és mi felől, és én excerptáljam s küldjem el. De mivel az énnékem nagy erdő volna, s különben is oly versatus abba a dologba nem vagyok ... s oly sok könyveket mind felhánynom és olvasnom rövid idő alatt nem is lehetne, elhiszem az Úr is jobban szeretne a maga, mint a más szemével élni azon könyvek olvasásában” – jobb volna kicsinyesként küldeni.

Kolozsvári Zsigmond¹⁷³ Nagyenyedén vásárolt 1770-ben könyveket Wespriemi számára, annak megbízása szerint.

Marcus Gyurikovich Servinsky 1769 tavaszán Debrecenben két „illír” orvosdoktor életrajzának elküldését ígérte meg, 1771 tavaszán Újvidékről küldött levelében részletes leírást adott Joannes Apostolovics és Gabriel Milloradovics életéről.¹⁷⁴

1775-ben Peken Keresztély írt ismét Pétervárról, újabb adatokat küldvén önmagáról és Gyöngyössi Pálról. Blahó Vincétől, a magyar ferences provincia historikusától a Szent Jóbról való mise szövegéről („ad curandum morbum Gallicum”) tudakozódott.¹⁷⁵ A szöveget Dobai Székely Sámuel már 1764-ben kiírta egy esztergomi missáléból Kazzay Sámuel részére.¹⁷⁶ Ugyanerre a kérdésre válaszol Koppi Károly¹⁷⁷ is Kolozsvárról.

Katona István 1775–1776-ban Bács megyei István Pálról küldött adatokat, Kerchlich Ádám Baltazár¹⁷⁸ pedig Zágrábból középkori dolgokban válaszolt Wespriemi kérdéseire. Schönvisner István 1781-ben járt Debrecenben, hogy Kazzay Sámuel könyvtárának megvételéről tárgyaljon.¹⁷⁹ Még ebben az évben két levelet küldött Wesprieminek. Hatvani István ’Thermae Varadienses’ című művének¹⁸⁰ berlini recensiójának a szövegét tartalmazza az egyik, Kazzay megvigasztalását kéri a másik levélben.¹⁸¹

Wagner Károly¹⁸² Szebenből írta főleg középkori adatokat tartalmazó leveleit. Torkos József egyik Sopronból írt levelét Wespriemi szó szerint közölte.¹⁸³ Sopronban annakidején együtt tanultak Hajnóczi Dánielnél, akinek emlékéért Wespriemi többször is magasztalja műveiben. Plenck József Jakab önéletrajzát is úgy közölte, ahogy Torkos elküldte neki.¹⁸⁴

¹⁷¹ Végül a szóban forgó ’Memoria Hungarorum...’ kötetei 1775 és 1777 között Bécsben és Pozsonyban jelentek meg.

¹⁷² Neve Szinnyeinek nem szerepel.

¹⁷³ Kolozsvári Zsigmond Szinnyeinek nem szerepel. Nem azonos Kolozsvári K. Zsigmonddal.

¹⁷⁴ Wespriemi egyikről sem írt a Succincta... kötetében, de nevüket a kötetek végén található névjegyzékben szerepelteti.

¹⁷⁵ Valószínű, hogy először Kazzay Sámuel kérdezte meg Blahót, így kerülhettek annak Kazzayhoz írt levelei is Wespriemi leveleskönyvébe.

¹⁷⁶ Dobai leírása is a Wespriemihez írt levelek közt található. (OSZK Quart. Lat. 1980/II. ff. 35–37.)

¹⁷⁷ Koppi Károly (1744–1801) piarista tanár 1780–1783 között Kolozsvárott tanította a történelmet.

¹⁷⁸ Kerchlich Ádám Baltazár (1715–1778) kanonok, a horvátországi történetírás jeles képviselője.

¹⁷⁹ A vásárlást II. József császár nem hagyta jóvá. V. ö. Szelestei N. László ’A Collectio...’ című tanulmányával (p. 422.)

¹⁸⁰ Viennae, 1777.

¹⁸¹ Ti. a vásárlás meghiúsulása miatt.

¹⁸² Wagner Károly (1732–1790) egyetemi könyvtárőr 1784-ben történt nyugalmazása után Kisszebenben élt.

¹⁸³ Succincta... III. p. 463. Torkos József műveinek felsorolását is változtatás nélkül közölte szerzőnk. Uo. p. 414.

¹⁸⁴ Succincta... IV. p. 469.

Dobolyi István leveleire Wespzprémi könyveinek bejegyzéseiben hivatkozik, közülük egyet sem ismerünk.¹⁸⁵

Pray György és Cornides Dániel eddig nem ismert leveleit csak röviden érintjük.¹⁸⁶ Wespzprémi 15 db Prayhoz írt 1775–1780 közti levele maradt fenn. Most előkerült Pray kilenc válaszevele. Főleg a kérdezett középkori orvosdoktorokról közölnek adatokat. De ő hívta fel Wespzprémi figyelmét a 'Pannoniae Luctus'-ra is, annak saját kezűleg lemásolt szövegét 1777-ben elküldte Debrecenbe.¹⁸⁷ 1780-ban pedig a Mária Terézia halálára írt verseit küldte. Pray egyébként – egy Cornideshez írt levelének tanúsága szerint – Wespzprémi „prudens dubium” [bölcs kétségeit] sokra tartotta.¹⁸⁸ A Cornidessel folytatott levelezés is újabb darabokkal egészült ki. Wespzprémi 1775 és 1779 közt írt nyolc és Cornides 1784-ben és 1786-ban írt két levelével. E levelezés is főleg középkori adatokkal kapcsolatos. Közben Wespzprémi külföldi levelezőpartnerei (Baldiger, Büttinghausen) is rendszeresen küldték a Wespzprémit érdeklő adatokat.

b) A kiadásokról

Wespzprémi orvoséletrajzainak második száza két kötetben, 1778-ban és 1781-ben, a harmadik százból pedig az első húsz cikkely 1787-ben jelent meg a bécsi Trattner János Tamásnál.

Az első száz megjelentetésével (1774) egyidejűek első adataink a második kötet kiadásával kapcsolatban. 1775. augusztus 8-án már azt írta Wespzprémi Czirbeszhez, hogy Trattner ismételen sürgette, hogy minél előbb küldje a kéziratot hozzá. November 25-én ugyanezt írta Cornidesnek:¹⁸⁹

„Sürget a nyomdász, hogy ehhez az első százhoz tegyem végre hozzá a kiegészítéseket, a másik százat pedig, amin épp dolgozom, mihamarabb fejezzem be és küldjem el neki”.

1770 elején újra mindkettőjüktől sürgősen kéri az adatokat, mert rövid időn belül elküldi a kéziratot a nyomdásznak. A második kötet előszava 1776. augusztus 3-án kelt, augusztus 12-én értesítette Czirbeszt, hogy küldi Bécsbe a kéziratot, Störck bárónak ajánlva azt.

Anton Störck, aki ebben az időben Bécs legbefolyásosabb orvosa, november 19-én válaszolt Wespzpréminek. Tetszik neki a mű, a neki való dedikálást – illően szerénykedve – örömmel fogadta. 1777. szeptember 5-én Wespzprémi – Czirbeszhez írt levelének tanúsága szerint – a nyomdától már négy ívet megkapott. Úgy látszik, a nyomtatás aztán megakadt, a korrektor távolléte miatt. December 6-án Pray Györgyöt értesítette erről.¹⁹⁰ Az utolsó ív 1778. április végén érkezett meg hozzá. Augusztus 12-én Czirbesznek már a kész példányt küldi.

A harmadik és negyedik kötet kiadási menetéről nincsenek adataink. Az azonban mindenképpen érdekes, s számunkra megmagyarázhatatlan, hogy a harmadik kötetet ismét Lipcsében akarta szerzőnk kinyomtattatni. Bél Károly András meg is ígérte, hogy ír bevezetést, korrigál, kétszer is, s mindent megtesz, amit Wespzprémi kér tőle. De a kiadás költségét egy kiadó sem fogja Lipcsében vállalni. Ugyanis az első száz minden példányát elküldte Wespzpréminek, a második kötetből pedig egy darab se érkezett Lipcsébe Bécsből. Ki venne meg egy csonka harmadik kötetet? Tanácsosabb, ha ismét Wespzprémi viseli a költségeket. A nyomtatás Bécsben drágább, mint Lipcsében, ahol az első száz (100 példány író-, 300 pedig nyomópapíron) alig került 150 forintba.

¹⁸⁵ V. ö. pl. Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q 1486/1, 10, 12.

¹⁸⁶ Az ismertekekről lásd: Durzsa id. cikke és Sükösd id. műve pp. 61–66.

¹⁸⁷ Az első száz bécsi változatában már közöl belőle Wespzprémi (p. 203, 207, pp. 212–213.)

¹⁸⁸ Evangélikus Országos Levéltár, Arch. Gen. eccl. V. 36/2. f. 128. (1779. márc. 3.)

¹⁸⁹ A szöveg eredetije:

„Urget typographus, ut primae huic Centuriae supplementa adjiciam, et alteram, quae mihi in manibus est, elaborandam quantocius submittam”

¹⁹⁰ Durzsa id. műve p. 168.

„A munkáim kedvéért, ha valamire is becsülöd őket, küldj nekem, mint régen, egy asztal Tokai bort, amely jócselekedetteddel – melyre mindmáig hálával emlékszem – mind egészségemet megszilárdítottad, mind pedig életidőmet egynéhány évvel meghosszabbítottad.”¹⁹¹

A harmadik és negyedik kötetet is Störck bárónak ajánlotta Wespérmi. Van Swieten 1772-ben meghalt, a választás nyilvánvalóan tudatosan esett éppen őrá, aki udvari tanácsos, a bécsi orvoskar elnöke és az osztrák ház valamennyi tartománya fölötti főorvos. Személye és az előszók hangneme jó bizonyítéka Wespérminek a kormánypolitikához fűződő kapcsolatához, amely most is egyértelmű, a felvilágosodott abszolutizmust támogató.

Értékelés

Wespérmit e műve alapján orvostörténet-írásunk atyjaként emlegetjük. Az első kötet még szigorúan orvoséletrajzokat tartalmazó, a továbbiakban azonban a téma egyre inkább kiszélesedik. Eleinte még az orvostörténet területén maradvá telik meg egyre több lap az egyedi életrajzokat szétfeszítő adatokkal, aztán mind gyakrabban egyéb területekről is ír, néha már nem is lapalji jegyzetben. Természetes, feszíti a címben megadott kereteket az a tény is, hogy sok orvos tevékenysége nem pusztán az orvosi területre korlátozódott.

Kétségtelen, hogy elsősorban a sok megőrzött biográfiai és bibliográfiai adat a kötetek legfőbb érdeme. Ebből a szempontból méltatták legtöbbször szerzőnket az eddigi szakirodalomban. Most inkább azt vizsgáljuk meg, milyen alkalmakból érezte szükségét Wespérmi annak, illetve mikor kényszeríti anyaga, hogy orvostörténetének „Boerner-i módszerén” változtasson.

Ha a kitérőket csoportosítjuk, jobban láthatóvá válik, hogy az anyag feszítette szét a keretet, és nem Wespérmi alkotó, összefogó képességének lanygulásáról van szó. Nem érdektelen pl. bizonyos szempontok szerint együttlátni az orvosokat. Így pl. a Mohács előttieket, királyonként felsorolva;¹⁹² a Mátyás király korabelieket¹⁹³ majd magyar nyelvben is kiadja. Vagy külön tárgyalni a papi és az orvosi foglalkozás viszonyának történelmi alakulását,¹⁹⁴ a babona és az alkémia mibenlétét ismertetni és szólni ellene.¹⁹⁵ De elemzi a magyarországi orvosi viszonyokat,¹⁹⁶ felsorolja a megírás időpontjában hivatalban levő magyarországi és erdélyi orvosok nevét, fizetésükkel együtt.¹⁹⁷ Vagy a múltba tekintve a soproni és a pozsonyi orvosokat.¹⁹⁸ Mivel orvosaink szakképzettségüket külföldön szerezték meg, nem érdektelen az egyes nyugati egyetemeken tanultaknak (gyakran kiemelve az orvoslással foglalkozókat) névjegyzékét olvasni. Ilyen jegyzéket közöl Wespérmi az alábbi egyetemeken tanult magyar orvosdoktorokról: Wittenberg,¹⁹⁹ Franeker,²⁰⁰ Leyden,²⁰¹ Utrecht,²⁰² Jéna,²⁰³ Bazel,²⁰⁴ Halle,²⁰⁵ Göttinga,²⁰⁶ Altdorf,²⁰⁷ Heildelberg.²⁰⁸ Külön felsorolás

---

¹⁹¹ A szöveg eredetije:

„Pro mea opera, si ea aliquid valere putas, mittes, ut olim, ad me egy Asztal Tokai bort, quo Te beneficio, quod adhuc gratus agnosco, et roborasti valetudinem meam, et annis vitae meae annos aliquot addidisti.”

¹⁹² Succincta... II. pp. 64–65.

¹⁹³ Uo. pp. 60–63.

¹⁹⁴ Uo. pp. 179–182.

¹⁹⁵ Uo. pp. 46–47. és Succincta III. pp. 354–366. stb.

¹⁹⁶ Succincta... III. pp. 316–319.

¹⁹⁷ Succincta... IV. pp. 268–270, 131–132, 463–464.

¹⁹⁸ Succincta... II. p. 183. és pp. 199–201.

¹⁹⁹ Succincta... III. pp. 92–95.

²⁰⁰ Uo. pp. 285–286.

²⁰¹ Succincta... IV. pp. 132–137.

²⁰² Uo. pp. 137–143.

²⁰³ Uo. pp. 155–158.

és elemzés tájékoztat bennünket a járványokról,²⁰⁹ a magyar betegségről (azaz a csömörről),²¹⁰ gyógyvizeinkről.²¹¹ Együtt láthatjuk azon tudósainknak a nevét is, akiket különféle természettudományokkal foglalkozó tudományos társaságok tagjai közé választottak.²¹²

A kötetek együttes és teljes ismeretében nem érezzük idegennek e történeti munkától az alábbi részeket sem: gyakran előkerül a magyarországi iskolázás kérdése. Négy magyarországi híres kollégium (Debrecen, Sárospatak, Gyulafehérvár, Kolozsvár) volt és jelen tanárainak névjegyzéke²¹³ és a debreceni lelkészek felsorolása a kezdetektől a megírás idejéig²¹⁴ mintegy egyensúlyozza a külföldi városokban tanultak névjegyzékeit, s természetesnek tartjuk, hogy Debrecenben a protestáns Weszprémi éppen e helyeket választotta. Gyakran előkerül a magyar tudós társaság kérdése. Buzdít a más területeken való munkálkodásokra is. Ám a nem megfelelő színvonalú kezdeményezéseket bírálja. Így pl. az 1754. évi budai Janus Pannonius-kiadást.²¹⁵ Egy jó Bethlen Farkas-kiadás érdekében felhívja a figyelmet Bethlen történeti művének kéziratos és félbemaradt nyomtatott példányára.²¹⁶

Fontos – Weszprémi további pályája szempontjából is –, hogy sokszor kitér a magyar nyelv dicséretére. Ismertette nyelvemlékeinket,²¹⁷ bibliafordításainkat.²¹⁸ A latin nyelvű mű ezeknél a részeknél gyakran és sokat idéz magyarul. Ha egy-egy jó stílusú botanikával foglalkozó kötetre akadt, mutatoul mindig közölt belőle. Pl. Pécsi Lukács 'Füveskönyv'-éből,²¹⁹ vagy Mélius 'Herbarium'-ából.²²⁰ Vízaknai Beretzky Györgytől idéz egy hexameterekben írt magyar nyelvű elégiát,²²¹ amely az emberi testet behálózó főverőerről szól. Az is kiviláglik e szép költeményből, írja Weszprémi, hogy a magyar nyelv az orvostudomány művelésére mennyire alkalmas. Ezt különben, egyebek közt legékesebben Köleséri Sámuelnek az erdélyi kalendáriumokban 1723 és 1730 között az emberi test betegségeiről megjelent írásai bizonyítják.²²² Másutt is dicséri a magyar költői nyelvet, különösen azt a tulajdonságát emeli ki, hogy az európai költészet nagyjainak művei fordításban is mennyire hűen visszaadhatók.²²³

A negyedik (legterjedelmesebb) kötetbe a kitérők miatt mindössze húsz cikkely fért bele. Az ismertetett orvosok száma azonban ennél jóval nagyobb. A laza szerkesztésnek több külső jele is akad. A kötetben pl. 70 lapot tesznek ki a numizmatikai részek.²²⁴ A laza kapcsolásokra néhány példa: Olaszországi orvostól beszél a cikkelyben, s már nem is lap alatt, hanem a

---

²⁰⁴ Uo. pp. 158–159.

²⁰⁵ Uo. pp. 160–166.

²⁰⁶ Uo. p. 166.

²⁰⁷ Uo. p. 167.

²⁰⁸ Uo. pp. 464–469.

²⁰⁹ Pl. Succincta... III. pp. 12–17.

²¹⁰ Succincta... II. pp. 168–170.

²¹¹ Pl. Succincta... II. pp. 78–82.

²¹² Succincta... IV. pp. 58–65.

²¹³ Debrecen: Succincta... II. pp. 85–87.; Sárospatak: Succincta... III. pp. 286–288.; Gyulafehérvár: uo. pp. 288–289.; Kolozsvár: Succincta... IV. pp. 375–378.

²¹⁴ Succincta... IV. pp. 362–366.

²¹⁵ Succincta... II. p. 157.

²¹⁶ Succincta... III. pp. 152–153.

²¹⁷ Uo. pp. 189–199.

²¹⁸ Succincta... IV. pp. 30–40.

²¹⁹ Succincta... II. pp. 174–176. RMNy 670. Pétsi Füveskönyvét ajánlja a magyar lányok neveléséhez, Fénelon helyett.

²²⁰ Succincta I. pp. 107–108. RMNy 413.

²²¹ Succincta... II. p. 28.

²²² Uo. pp. 28–32.

²²³ Succincta... IV. pp. 254–257.

²²⁴ V. ö. Tóth András: A numizmatikus Weszprémi István. = Orvosi Hetilap, 1973. 34. sz. pp. 2055–2058.

főszövegben folytatva felemlíti (önálló „cikkelyben” leírja) a többi olasz földről hazánkba került orvosdoktor életét és működését, szám szerint még 12-t. Sőt a cikkely még ezzel sem ér véget, újabb áttéréssel az orvosi működés és a kánonjog történeti viszonyát tárgyalja.²²⁵ Vagy a következő cikkelyben Apáti Miklósnál említi, hogy az a Tótfalusi-féle bibliák ügyében tevékenykedett. Ezzel aztán át is tér a bibliafordítások tárgyalására.²²⁶

A százakba sorolástól itt már messze eltávolodott szerzőnk. Úgy gondoljuk, nem további adatok hiánya miatt nem jelentetett újabb kötet(ek)et Weszprémi, hanem a folytatás lehetetlenülése miatt. Mivel pedig a nem orvostörténeti anyaga közt nagyon sok érdekes és fontos történeti adat is akadt, s a bécsi udvar németesítési politikája ellen fellépő nemesi (és talán polgári) mozgalom áramába is belekerült, fontosabbnak érezte, hogy bűvárlásait a csak magyar nyelven olvasó közönséggel is megismertesse.

---

²²⁵ Succina... IV. pp. 1–15.

²²⁶ Apáti Miklósról és a debreceni lelkészekről fennmaradt adatgyűjtése is. (OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3176.)